

A magyar szófejtés és történeti fejlődése.

(Első közlemény.*)

A nyelvtudománynak főfeladata, hogy a nyelv fejlődésének történetét kutassa, feltüntesse. A mai állapotból kiindulva vissza kell mennie fejlődésének legkezdetéig. Csak így szereshet helyes ismeretet a nyelv lényegéről s azon viszonyról, melyben a nyelv az emberi lélekkel van. Beszédünk a mondatban él és minden egyes részének értéke a mondattól, mint egésztől függ. De mikor ezt hangoztatjuk, ki kell azt is mondanunk, hogy mondat nem keletkezhethetnék, ha az emberi lélek a mondat egyes részeinek, minden egyes szavának, minden szó egyes tagjának, minden tag egyes hangjának általános jelentését és jelentőségét nem érezné. A szó a mondatban él, de azért minden szó magában véve is önálló egység; minden szónak megvan a maga külön rendeltetése; minden szó a legnagyobb változásokon mehet keresztül, átalakulhat hangilag, jelentésileg, s ha a nyelvnek fejlődésében nincs már rá szükség, ki is halhat. A szókön, a mondatnak, az emberi beszédnek ezen utóbbi értelemben vett önálló elemein alapszik a nyelvnek története. A szófejtés a szónak történetét kutatja, eredeti alakját, jelentését, más szókkal való viszonyát, rokonságát igyekszik megállapítani.

A szófejtés lehet könnyebb és nehezebb. Könnyű a szófejtés akkor, mikor a bonczolandó szó elemei világosan felismerhetők. Tulajdonképpen szófejtést üzünk már akkor is, mikor ilyen szókat bontunk alkatrészeikre: *kisasszony, háztető, félrelép* s azt

---

*) Az elhúnyt szerzőnek hátrahagyott kéziratából.

mondjuk, hogy az első tulajdonságjelzős összetétel a *kis* és *asszony* szavakból, a második birtokosjelzős összetétel a *ház* és *tető* szavakból, a harmadik határozós összetétel a *félre* határozószóból és *lép* igéből. Szintígy etymologizálás, ha a *házamat* alakra azt mondom, hogy alapszava, töve *ház*, melyhez *-m* 1. sz.-ű birtokos és *t* tárgyrag járult; vagy midőn a *látalak* alakot bontjuk alkotórészeire és azt mondjuk, hogy a *lát* igetőhöz *-t* befejezett cselekvés jele és *-lak* második sz.-re mutató tárgyrag járult. Az etymológiának ilyen tágabb értelmezését találjuk általában a régi nyelvtanokban, a hol e név alatt a nyelvtannak azt a részét tárgyalják, melyet ma *szótannak* nevezünk. Legrégibb grammatikusunk, SYLVESTER JÁNOS így osztja fel részekre: 1. Orthographia, Igaz írásnak tudománya, mely a betűkről (= hangokról); 2. Prosodia, Ineklishez ualó tudomán, mely a szótagokról szól; 3. Etymologia, Ighiknek igaz tulajdonságáról való tudomán, mely a szókat (Sylv. = igéket) és 4. Syntaxis, Befidnek éggbeferzisirül ualó tudomán, mely a mondatokat tárgyalja. MOLNÁR ALBERT szerint a grammatikának két része van: etymologia és syntaxis s az etym. az egyes szóknak természetét magyarázza. — GYARMATHY SÁMUEL: 1. orthographia: helyesírás; 2. etymologia: eredetvévés (a 8 beszédrészt és képzését, ragozását tárgyalja); 3. syntaxis: öszverakás. — Így volt ez másutt is. Az angol grammatikusok ma is etymologia cím alatt tárgyalják a szótant.

Az etymologia alatt azonban a legrégibb időktől fogva a szóknak nemcsak ezt a könnyű elemzését, alkatrészeikre való ezen világos fölbontását értették, hanem annak a kérdésnek fessegetését is, hogy a szók honnan eredtek, mi volt első alakjuk, mi volt első jelentésük és milyen viszonyban, milyen rokonságban vannak egymással. Az emberi tudásvágy a legrégibb időktől fogva foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. Valahány nép irodalmat, tudományt fejlesztett, foglalkozott az etymológiával is. Az etymologia virágzott már a görögöknél, de náluk nem érdemelte meg ezt a díszes nevet, t. i. a való, az igaz tudományának nevé, a mit az *etymon* szó jelent. A milyen nagyok voltak a görögök a költészet, a művészet, a tudomány alapvető kérdéseinek megteremtése terén, olyan kisszerű, gyarló volt tudományuknak az a része, a mit etymologia névvel illettek. «Lassankint olyan mesterkelt, önkényes rendszer fejlődött ki náluk, a melynek segítségével

mindenből mindent ki lehetett magyarázni. Nem volt az a lehetetlen hangváltozás, a melyet a szók magyarázatánál meg ne engedtek volna; szabad volt egyes betűket, egész szótagokat közbeszúrni és viszont elhagyni, szabad volt a legkülönbözőbb jelentéseket összeegyeztetni, ha valakinek eszébe jutott, hogy két szónak azonos eredetét bebizonyítsa. Ez a féktelen etymologizálás mint valami betegség öröklődött egyik nemzedékről a másikra, az ókor egész tudományos tevékenységén végig és később valóságos rendszerbe öntik, az örületesség számára módszert teremtenek» (WHITNEY 639. l.). A görögöknek etymologiai játékait az ú. n. Etymologicum Magnum és az alexandriai iskolából való több más munka részletesen fönntartotta számunkra. Ezekből csak izelítőül közlöm a görög etymologusoknak egyik alapelvét, azt t. i. hogy «a szóval ugyanaz történik mint a vele megjelölt dologgal». Ezen elvből kifolyólag aztán a *philetos* «tolvaj» szót pl. a *hyphelesthai* igétől származtatták, s avval magyarázták a *hy* szótagnak állítólagos hiányát a *philetos* szóban, hogy a tolvaj is hiányt okoz.

A rómaiak mindenben utánozták a görögöket s így utánozták az etymologia balgatag, nevetséges alapelveiben is. Így jutottak pl. hozzá, hogy a *lucus* berek, liget szót a *non lucendo*-ból származtatták, «mivel a nap nem süt benne.» Ez az etymologia az egész világon elterjedt szálló igévé lett, de nem egyedüli a maga nemében. A görögök *kat' antiphrasin* vagyis az ellentétes jelentésű szóból való származtatásának képtelen elvét értékesítve szintén megtaláljuk a rómaiaknál még olyan különben higgadt írónál is mint VARRO. Ez a *parkák* nevét a *parcus* «kímélő, takarékos» szóból származtatja, «mivel senkit se kímélnek, quia nulli parcant»; a *coelum* «ég» szót a *coelatum* «eltakart» szótól, «mivel nyitva van», a *bellum* «háború»-t a *bellus* «szép»-től «mivel semmi szép sincs rajta», ellenben a *foedus* «szövetség» szót a *foedus* «rút» szótól, «mivel semmi rút sincs benne» (WHITNEY 656. l.). — (V. ö. LERSCH: Sprachphilosophie der Alten. STEINTHAL: Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern.)

A görögöknek és rómaiaknak ez a játékszerű etymológiája uralkodott az egész középkoron át, sőt elhúzódott egész a legújabb időkig, egész a XIX. századig, míg a mai nyelvtudomány megalakult. Nem csoda, hogy VOLTAIRE az etymológiát gúnyosan így határozta meg: «*L'étymologie est une science où les voyelles ne*

font rien et les consonnes fort peu de choses.» Ezt a gúnyt nagyon is megérdemelték azok, kik az ő korában az etymológiáról írtak. Mennél éretlenebb, mennél csekélyebb a tudomány, annál merészebben száll el a kezdet kezdetére, a nyelv, a szók eredetének legnehezebb problémáira, s ez útjain tudomány helyett annál jobban uralkodik az ötlet; mennél több azonban a tudományban a tartalom, mennél mélyebbek, szélesebbek lesznek alapjai, annál szerényebb is lesz, annál inkább visszavonul a meggyőző igazságok szűkebb körébe.

Nem akarom az etymológiának az európai népeknél való fejlődését vázolni, csak nálunk való jelentkezését tüntetem föl, mert a mint nálunk találjuk, ugyanúgy volt a többi népeknél is. Csak az a sajnos, hogy míg nyugaton a tévedéses fonák etymologiai játék a valódi mai nyelvtudomány életre keltétől mintegy varázsütésre megszűnt vagy igen kis körre szorult, addig nálunk éppen a XIX. században dühöngött a legszánalmasabban és sajnos, szórványosan még ma is jelennek meg egyes ilyen munkák, melyek csak szánalmat keltenek. Mintha HUNFALVY, BUDENZ, SZARVAS nem élt volna!

Már a kódexekben is találunk itt-ott etymologizálást. Így pl. a Debr.-k. 526. lapján: «lássok meg, micsoda ez ige martyr; mert igen gyakorta halljok az misébe, az imádságba és az prediatióba: martir, martir. Immár ez ige szintén magyar szóvá vált. Azért ez ige magyar szó-e, avagy dyák szó-e, reá feleltetik, hogy sem magyar szó, sem dyák szó, hanem gereg szó... magyaról úgy értsed, hogy tanó... dyaky nyelven mondatik: testis.» A Pannóniai Ének népetymológiái: *Téténben feltetének, Kelen = kel, cseke = csek-, Dézs = Deus.* — SYLVESTERNÉL: *iambor = jó ember; üdnep = üdös nap (ex duobus corruptis); husít = hus ítel (ex integro et corrupto); alpinz = alnaksagual uert pinz; alkocz = alnaksagual czinalt kolez (ex corrupto et integro).*

Nagyobb méretű etymologizálást GELEJI KATONA ISTVÁNNÁL látunk. A helyesírás reformjára törekedő eljárása is ezen alapszik (a szó elemeit feltüntetni: egészség, mondja, jövtem, aznak stb. — A szók eredete: A substantivumok közzül is sokak eredtek a deák nyelvből, Minévművek ím ezek: répa a rapa; kémény a caminus; vigyázok a vigilo; szekrény a scrinium, torony a turris stb.) Nem kutatjuk most, helyes-e vagy sem a latinból való származ-

tatás, elég hogy a legtöbb fölsorolt szónak helyesen fölismerte idegen eredetét. — Vannak helyes magyarázatai, pl. *alkotni* anynyit tézsen mint építeni, faragni, formálni; innen vagy az *alkotmány*; *béles*: a minek béli, azaz valami töltelékje vagy; *hordó* a hordástól; *nemes* = a ki régi nemű, nemzetes; *szederjes*, azaz szederj színű; *deres* = azaz dér színű; de emellett ilyenek is: *fergeteg* a fergéstől, *zászló* a száz lovagoktól, mivel annyin vagynak egy olyan vitézi jel alatt; *vitéz* a vívástól, hogy már *vívt* ez; *szajkó* a nagy szájától, *sarkantyú* hogy már sarkán levő *tyu*, mert a régi magyarok azt a hegyes ösztönt *tyu*-nak hívták.

GELEJI KATONA után csak szórványosan találkozunk szófejtéssel. ÍGY KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGYNÉL: *keszkenő* pro *kézkenő*. TSÉRSINÉL: *husvét* compositur ex *hus* & *vétel*; — szerda, csütörtök, péntek, szombat szláv eredetűek.⁶

1693-ban jelent meg az a munka, mely másfél századnál tovább éreztette hatását irodalmunkra, t. i. OTROKOCSI FÓRIS FERENCZNEK *Origines Hungaricæ* cz. műve. Ez foglalkozott, először részletesen a héber-magyar rokonsággal, melynek gondolata, itt-ott bizonyítása ERDŐSITŐL kezdve a XVI. és XVII. sz. végéig OTROKOCSI munkájának megjelenése előtt minden nyelvészünk iratában megtalálható. OTROKOCSINAK azonban más célja is volt, melyet lelkesedő honszeretete sugallt neki és melyet kétkötetes művének zárószavában következőleg fejez ki (persze latin nyelven):

«Ime, világosan fölfedtem előtted, olvasóm, részint történetileg, a régiek emlékei alapján, részint nyelvészetileg, a jelen nyelvnek a régivel sokban való megegyezésével és összevetése által, a magyar nemzetnek igaz eredetét. Birtokában vagy annak, a mit a magyarok nyelvéről és a magyar nemzet elődeinek régi és különböző lakóhelyeiről érezned kell. Birod most már, magyar nemzetem, elődeidnek nem csekély kezdeteit és fejlődését, ha tekintetbe veszed erős tetteiket és első lakóhelyeiket. Láthatod itt elődeidnek különböző régi lakóhelyeit a világnak különböző részeiben. Látod itt eleinket majd az Araxesig, majd a Thermodonig és Kis-Ázsia részeiben; majd Ázsián innen Attikáig és Aetoliáig, innen egész a Dunáig elterjedve gyarmataikon; majd a Kaukázusnak borzalmas és sivár hegyeiig, majd Scythia belsejében India felé elhelyezkedve; majd Scythia északi részeiben, a leghidegebb és legnyomorultabb tájékon, mégpedig mindkét Scythiában, az ázsiaiban és európaiban szélteben-hosszában elszórva, változatos sorsának eseményeitől hányva-vetve. Mennél közelebb eső időket tekintesz egész Attiláig,

annál zordonabb országukat találod Scythiában. Mennél messzebb szállsz el a távol eső időkbe, annál vígabb, kedvesebb lakóhelyükről olvassz Armeniában, Görögországban, Kis-Ázsiában egész a Thermo don folyóig.» Stb.

A mint tehát láthatjuk, OTROKOCSI a fősorolt vidékeket mind magyarral népesítette be, és hogy erre mindenütt magyarok laktak, azt első sorban nyelvi okokkal igyekszik bebizonyítani. A régi íróktól, a hagyománytól magyarázat nélkül fönntartott neveket a magyar nyelvből magyarázza és héber gyökerekre viszi vissza. Minthogy OTROKOCSI munkája irodalmunkban olyan fontos, képtelen szómagyarázataival kissé bővebben kell foglalkoznunk, mert OTROKOCSI iskolájához tartozik DUGONICS ANDRÁS, a ki (Etelka, Jolánka regényeihez és Etelka Karjelben drámájához csatolt jegyzeteiben) magyarral akarta benépesíteni az egész északot, és ide tartozik HORVÁT ISTVÁN, a ki ugyanazzal a módszerrel mint OTROKOCSI magyarrá akarta tenni az egész világot. OTROKOCSI magyar-nak magyarázza a *scytha*, *hunn*, *hungarus*, *jász*, *Attila*, *Hercules*, *Ister*, *Amazon*, *Tyndareus*, *Meotis*, *Pannonia*, *Dacia*, *Caucasus*, *Ararat* stb. neveket, a melyek a magyar nép történetére vetnek világot, azonkívül a köz- és más neveknek végtelen sorát is igyekszik megfejteni, mégpedig a héber nyelv segítségével, többek között pl. a *magyar*, *isten* stb. elnevezéseket. Csak a főbbeket sorolom föl.

A) Népnevek: *Avares* = magy. *avar* (OTR. szerint = pusztá mező, tkp. lábán megérett, elszáradt fű) = héber *avri* = rest (mivel a mező addig az ideig, míg nincs rajta fű: *rest*). E szerint *avares* = *avaros* = pusztás = pusztán járó, mezőn járó. — *Magyar* = görög *Megara* = héber *gur* peregrinari (a *Hungarus* utójában a *gar*-ban ugyanez van) = héb. *mōger* peregrinatis. Megvan eredete a mai nyelvben is *gar* = *gyár*, *jár* = *megjár* perambulat, *megjáró*. — *Hunn* = magy. *hunnyó* v. *kunnyó* = *kunyhó*, *hunnus* = *hunnyós*, *kunnyós*, sátorban lakók; de ez is: *hünni* tegere: *hund bé* a szemedet (béhunnya a szemét): *húnyó* = becsukó = *kunnyó*, *kunyhó*. — *Jász* = héb. *jāz* = erős (innen *jász-hal* erős hal; *jászol* = *jász-óll*).

B) Helységek, hegyek, folyók, tengerek: *Kaukaszus* összefügg a m. *Kóka* helynévvel: *Kókás*; és *kókó* formidabile et per hoc fugiendum nobis significat: *kókó* ember, *kókós* ember (tehát *Kaukaszus* is ilyen kerülendő hely). — A *Kaukaszus*t némelyek *Paropamisson*-nak is híják = *paripa*-mezős, de lehet *paripa*-nézős is. — *Taurus* megvan

a magy. *Túr* helységnévben. De van köznevünk is *túr* tumor, grumulus ulcerosus. Van aztán (vakond) *túrás* a *túr* igétől = emelkedés, ennek *túros* alakja is lehetett = elavatio, altitudo = *Taurus* = habens eminentiam et altitudinem. — *Ararat* = összefügg az *ár*(-víz) szóval; *Ararat* = *Ár-járat*. — *Armenus* = ármányos; ármány-örmény id. — *Araxes* folyó = *Harag-szesz*. — *Euxinus* (pontus) = *ég-szin*, *égszínű*, *égszínűs*. — *Pontus*: hasonlít m. *pontos*, hoc est centrum, punctum quid habens v. *fontos* ponderosum quid v. *pántos* junctura firmatum v. *bontós* resolvendo mutans v. *bántós* impediens; de azért egyik sem, hanem a *ponty*, *pontyó* szóhoz tartozik és = *pontyós* v. *pontyos*. — *Ellasar* nevű tó = *álló sár*. — *Thermodon* folyó = vagy *termődő*, vagy *termő-odó* (= producens cavitas). — Az amazonok *Themiscyra* városa = *Temes-kira*, *T-király*, *temes* pedig a *töm* igével függ össze, melyből *tömös* és ebből *temes* = jó tele. — *Smyrna* = *ismer* és *anya* = *ismerő anya* v. *ismerőné*. — *Trója* = m. *Torja* (*Torója* h.): összefügg *tor*, *torol* és *torolja*. — *Ilium* = m. *Ilo-va* (v. *Ila-va*), *Ilosva*, *Illye-vel* egyetemben az *illa* szóhoz tartozik (*illa* berek; innen: *el-illantott*) = *illói-ön*; v. ö. *illő*: *Ilium* jelenthetett «ornatum muliebrem». — *Bithynos* = *bétünös*. — *Chalcedon* = *kölked-en,-ön*; de inkább lehet: *csaló köd-ön* (v. ö. *Csalóköz*). — *Bosporus* = *Vosporos*, *vas-poros*; de lehet *bús-poros*. — *Byzantium*: lehet = *buzás* triticum habens v. *vízás* piscibus viza abundans; de inkább a *buzá*-val függ össze: *Buza-kant*; így is magyarázható: *bü-szántó* ubertim habens agros arabiles; *Meotis* = *mely jó tó*. — *Maros* = *Marós*, *mordens*; *Tisza* a *tüz* szóval függ össze; *Száva* a *szóval* függ össze: *zajos* folyó; *Dráva*: *dara*, *darvas*; *Kárpát*: *kárpit* és *korpa*; *Kecskemét* = *kecske hely*.

C) Személynevek: *Amazon* = *am asszony* (= az asszony); *Attila*, Ἀττῆλας = *aczel(os)*; *Tyndareus* (Helene atyja) = *tündéres*; és neje *Leda* = *lúd* v. *láda*; *Deucalion* = *dajkáló*; *Pyrrha* = *fürhe*, *fürge*, innen *fürj* is; *Hercules* = *harkályos*, ide *hurkos*, *harczol* és lehet *harczolás* is; *Prometheus* = *por-mető*; *Orion* = *órjás*; *Helena* = *élő-anya*; *Alexander* = *Alak-Sándor* = h. e. venuste (= ékesen) ordinatus Atila; *Dengezich*: összefügg a *dengő*, *döngő* szóval. Atila fia *Irnas* = *inas*; *Onegesios* = *énekes*; *Edekon* = *idegen* v. *hegedős*.

D) Egyéb szók: *Isten* = héb. és, chald estó tűz; *inas* = *enós* (férfi); *reggel* = *regel* (idő); *ember* = *óbér* átmenő, mert az ember e világon csak átmenő utas; *kenyér* = *kinór* hárfa, mert a kenyér is felvidít, mint a hárfa, és így tovább.

OTROKOCSI nagytudományú ember volt. A görög, a héber és a chaldaeai nyelvnek alapos ismerője. A régi scythákra s húnokra

és a többire vonatkozó krónikásokat, forrásokat szépen felhasználta.

Kétféle iránya: 1. a magyar-héber rokonság bizonyítása, és erre a célra szolgálnak különösen az utóbbi csoportba tartozó szók; 2. idegen, különösen a régi scythákra vonatkozó szók magyarnak való bizonyítása. Az első irányt tovább BÉL MÁTYÁS, ŐRTEL JÁNOS, a tudós KALMÁR GYÖRGY, PÁZMÁNDY SAMU (Schediasmata), MOLNÁR JÁNOS és sokkal tudományosabb irányban BEREGSZÁSZI PÁL, RÉVAI MIKLÓS folytatta; viszont az ábrándos etymológiát, az idegen szavaknak magyarrá való magyarázását nemcsak DUGONICS és HORVÁT ISTVÁN, hanem kívülük még egy csomó író. Végezzünk először az utóbbival röviden. HORVÁT ISTVÁN ábrándos etymologizálása különösen a «Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből» (1825) és «A jászokról, mint magyar nyelvű népről és nyilazókról» (1829) című munkáiban található. Ez utóbbinak bevezetésében így szól: «Úgy vagyok nem vak nemzetiségből vagy holmi feneketlen képzelődésből, hanem egyenesen magukból a Magyarázat Tudomány szoros rendszabásaiból meggyőződve, hogy Mózes a Teremtés könyvében bizonyosan a Magyar Nemzet Teremtését írta le; hogy a Görög és Római Classicus Írók az első embereket, Mózessel egyezőleg, Magyarokká teszik.» — Ádám ő szerinte magyar volt, *Kain*, *Kajin* = m. *kaján*, *Dareios* = *tarajos* stb. HORVÁT ISTVÁN nyomdokaiba lépett VIDA K. «Elmélkedések a magyar nemzet viszontagságainak története felett» (1852) cz. munkájával. Ebben a héb. *él*, *joh*, *adonai* = m. *él*, *jó*, *adó*; a *filisteusok* = *palóczok*; *Jerikó* = *Györke*, *Jeruzsálem* = *Győr-Sólyom* v. *Gyerő-Sólyom* (mind a kettő kún-magyar fejedelem széke). A szentírásbeli *Anak* tulajdonnévről azt mondja: «E szót hosszúnyakú óriásnak fordítják a sz. írás magyarázók. Igazuk lehet, mert a szóban *anak*, a magyar szó: *a nyak* egészen benne van» (84. l.). A *Nil* folyó a magy. *nyil*-ban kielégítő magyarázatát találja, mert felső Egyiptom zuhatagain nyilsebességgel rohan le a Nil vize (88). Munkájához függelékképpen jegyzéket csatolt, melyben 700-nál több helység- és egyéb tulajdonnevet iparkodik a héber nyelv alapján megfejteni. — Még 1799-ben írta, de csak 1844-ben halála után jelent meg KERESZTESI JÓZSEFnek «A bárkai nyelvből ágazott magyar nyelv» stb. cz. dolgozata (A címlapon: A magyar nyelv eredete), melyet FEL-APÁTHI MOLNÁR SÁNDOR

adott ki. «Az özönvíz előtt hányféle nyelven beszéltek az emberek, egyen-e, vagy többen is, nem bizonyos; bizonyosabb az, hogy eleinte leginkább a némák nyelvén, azaz jelek, mutogatások, tagjaiknak mozgatása által beszélhettek. A Nóé nyolcz személyből álló háza népe pedig, hogy egy, de kevés szókból álló nyelven szólott, hihető. Ezt kihozván ő a bárkából, eleinte, míg három vagy négy ízig szaporodtak unokái, kétségkívül mind ezen beszéltek . . . a Babel-torony építtetéseig. Ezt tehát én fogom nevezni bárkai nyelvnek, melyre ezeket jegyezzük meg, hogy ez . . . sem zsidó, sem siriai, sem más tudva levő nyelv nem volt: mert minden elsőb nyelvek ebből a bárkaiból, és azután születtek. Volt ez hát valami különös, együgyű, rövid nyelv, melyben a gyökérszók csak egyszeri száj-feltátásból állottak.» Ennek alapján aztán zsidó, görög és latin gyökereket, szócsoportokat hasonlít össze. Fölveszi pl. *ál, él* lételt, életet jelentő bárkai gyökeret. Ez van meg a zsidó: *él* erős, *eloah* isten; görög *elao* mozgatok, *eloja* olajfa, *helios* nap, latin *ilex* tölgyfa, *leo* oroslán; török *alla* isten, finn *jumal*, magy. *áll* és származékaiban: *alak, elek, alkot* s az *él, ell* szóban. — A kiadó nagy lelkesedéssel üdvözli KERESZTESI nézeteit. Ebből a bárkai nyelvből fejt meg azután ugyanazokat a scytha tulajdonneveket nagyrészt OTROKOSI alapján: *Scythae tajfali* = *téj-faló scythák*; *jász* = nála *ihász*; *Jász-Apáti* = *juhász-apadé*, *Jász-berény* = *Juhász-bárány*. Az *alánus*-oknak Hunor és Magor adták a nevet, t. i. mikor őket emlegették, így szólhattak: *A lános, a lánosok!* azaz, a kiknek *leányaikat* a feleségünkké tettük; *Kambizes* = *Kan-Bizós*; *Megabizos* = *magabizós* stb.

Másfajta, de ugyanebbe a körbe vágó etymologizálást követ ÁGOSTON ANTAL, a kitől 1805-ben jelent meg: «Magyar Oskola. Philosopháló nyelvten.» A nyelv eredetéről, hangjairól stbiről szóló okoskodását nem véve tekintetbe, csak etymologizálásának bemutatására szorítkozunk. Elve, hogy ha egy névszó és egy ige hasonló hangzású, akkor az értelemben is megegyeznek, egyik a másiktól keletkezett.

«A *Bán bán?* igen is, mert azt hozza magával az ő hivatalja, hogy Horvát országra gondja legyen stb.» — A *bú bú?* kétségkívül, mert a búnak nem kell a nagy világ; az félrevaló helyet keres és csak *bú*. — A *Fél fél?* de ugyan hogyan is ne félne az, a mi Fél és nem egész? . . . a ki v. a mi tudja egyszer, hogy ő Fél és nem egész,

minden bizonynyal fél az, ha esze van, stb. — A *Fog fog?* hát hiszen az Isten minden állatnak a végre adta a szájába a fogat, hogy azzal fogjon. — A *Kés késik?* késik annyiban, hogy a késsel nem oly sebesen esik a vágás, mint egyéb vágó szerszámokkal, p. o. karddal vagy bárdal. — A *Nő nő?* igenis, mert a nő a magyaroknál nem a már megaggott asszonyokat jegyzi, hanem azokat az ifjú menyecskeket, a kik jóllehet magosságra már többet nem nőnek is, de híznak, telnek, vastagodnak. — A *Nyul nyul-e* vagy *nyúlik?* nyul is, nyúlik is; nyul az ojtványokhoz és zöltségekhez, hogy elrágja, megegye; nyúlik pedig a földön, hogy meg ne lássák. — A *Szűr szűr?* stb.

Körülbelül 60 ilyen etymológiát próbál. Itt a jelentés egyeztetésnél látunk épp olyan képtelenségeket, mint az előbbieknél alakegyeztetésnél.

Hasonló ötletesség divatozott a szófejtés terén mindenütt. Így a Debreczeni Grammatikában: «*Bék* vagy *beg* teszen fő török urat. Innen lehetett: *Béke*: quasi transactio cum Bego (mint *Ig*: *ige*; *cser*: *cseré*). Onnan békesség, békét stb. Hát ha a *békó* is innen vétetett, a melyet a Bégtől igen hamar elnyertek a magyarok?» — *Ocsmány* «*foedus, spurcus*» ezen nevéből lett a törököknek *Ottomán* v. *Ozmán*; stb. — A Debr. Grammatikában azonban más természetű etymológiákat is találunk. Fölvesz egy alapszótagot mint gyökérszót és ez alá a legellentétesebb jelentésű szokat sorozza. Az *ak*-gyökérszótól származik pl. *ahad* és *akar*, az utóbbi azért, mivel annak igyekezete, kívánsága, a ki valamit akar, az akart dologban mintegy megakad, ahhoz ragad. — A *fa* gyökérszóból lettek: *fa-k-ad* propullulat ut arbores solent; *fa-al*, m. r. *fal* paries, quasi lignatura; hihető, hogy eleink nem kövekből rakták a falat; *fa-r-ag*: tkp. fával bánik; *fagy* (= *fa-agy*) olyan mint a *fa*; *faj* (*fa-aj*), a *j* i-ből lett: *fai* arboreus, silvestris. A *faj*-ból lett *fajd*.

KASSAI JÓZSEF ismeretes munkájából: «Származtató és gyökérszós magyar-diák szókönyv, a mely a magyar szokat gyökeröknél fogva nyelvtanítólag s ítéletesen adja elé» öt kötet jelent meg 1833—5 (a *t* betűvel ér véget). Teljes mértékben követi a régi görög-római etymologizálás módszerét, különösen VARRÓT s a németek közül ADELUNGOT és CAMPÉT, a kik a mult század végén szintén a VARRO-féle etymologizálásnak hódoltak. KASSAI szótára az első, mely az etymológiát czélul tűzi ki. Mint szótár ma is használható és sok

kiváló tulajdonsága van, mely előzőivel szemben dicséretére szolgál. Ilyen: 1. sok ezer szó található benne, a mely az előtte megjelent szótárakban nincs meg; 2. kiváló figyelmet fordít a táj-szavakra, melyeket az ország különböző vidékeiről gyűjtött össze; 3. közli az egyes szóknak synonymáit, a velük alakult szólásokat és közmondásokat. Mindezek a kiváló tulajdonságok azonban csak a gyűjtött szótári anyagra szorítkoznak. Annál gyarlóbb az egyes szókhöz, eredetükhöz, alakulásukhoz fűzött tudományos v. inkább tudákos magyarázat, t. i. az etymologia. Célja, hogy a magyar és diák szókat, a mennyire Isten tudnia adta, «igaz, való-ságos eredetöknél, tövöknél, törzsököknél és gyök-eröknél fogva» adja elé. Elve, «hogy minden igaz magyar szónak egyszerű a gyök-ere és hogy nem minden egytagú (unius syllabæ) szó egyszerűs-mind gyök-ér is. Hasonlat okáért *kedd* (dies martis) egytagú s még sem gyök-ér, mert nem egyszerű (simplex); mivelhogy *kedd* szónak a gyök-ere *két*, a honnét ered *ketted* (secundus), azaz *kedd* napja a hétnek (septimana), mert első nap a hétben a *Hét-fő* . . . *Hét-fő* után második nap a *Kedd*.» Ezen elvből kifolyólag az igazi v. egyszerű gyökereket nem fejtegeti, csak latin jelentésükkel magyarázza, pl. *ad* = latin *dat*; a belőlük származottnak gondolt, nem világos képzésű, homályos alakulású szókat azonban már etymologiai műveletnek veti alá. Az etymologizálásnál hangtani alapelvekből indul ki. Ezek a hangtani elvek azonban, mint említettem, olyanok, mint a régi görög-római etymologusoké. KASSAI «a szó-származtatásra szükséges oktatásokat» hat fejezetben adja elé s e fejezetekben szól 1. a szók megrövidítéséről; 2. a szók meghosszabbításáról; 3. a betűk áttételéről; 4. a szók fonákul fordításáról; 5. a betűk felcseréléséről; 6. a szóknak a széphanzát és a hosszúság (szerinte húzás) elvesztése miatt történt változásáról. Hogy lássuk, mindegyik alatt mit kell értenünk, röviden bemutatjuk KASSAI magyarázatát, mert evvel egyszerűs-mind azon kor hangtani fogalmaival is megismerkedünk. A megrövidítésnél kiemeli, hogy «a magyarok az igen hosszú szókat szeretik megrövidíteni: vagy a szó elejéből, vagy közepéből, vagy végéből elcsipvén valamit (per Aphæresim, Syncope, Apocope et Synalcephe)», pl. *nem tom e. h. nem tudom, gazd' uram e. h. gazda uram*. Ebből a nagyjából igaz dologból azonban már most mit következtet? Azt, hogy a szók tekintélyes részét, a hol

egyáltalán nem volt és nem is gondolható józan észszel rövidítés, rövidítés útján keletkezettnek magyarázza. Az *alapos* ered. talapos-ból, talpas-ból, az *olló* ered. torló, tarló-ból (mert tarolni való szerszám), az *enyő*, *enyv* kenő, kenyő-ből, *eszköz* kezkezőből (az ember kézi szerszáma), a *dikics* czizmadiakés-ből, *legény* neveldekeny hím-ből, *nő* férjhez menő-ből, *vő* lányomat feleségül vevő-ből rövidült úgy, hogy elől maradt el egy-egy hang v. szótag; — *álom*: álmadalom-ból, *déllő* déli legellő-ből; *süllő* *hal* sülni való hal-ból; *tehen*: tejelvény marhából stb. Ezekben a szó közepe rövidült. A szó végén talál rövidülést pl. ezekben: *bojtár* bajtársból, *baka* bakancsosból; *disznó orja* disznó oromja v. ormója-ból, *tapló* tűz tápláló-ból, *tor* = torkoskodás temetés napján stb. — A szók meghosszabbítása szintén háromféleképpen történik: 1. elé-tét; 2. közbetét; 3. hátratét által (per prothesim, epenthesim et paragoge). Előtéttel keletkezett pl. *bálvány* állványból, *bér* (magas hangúra válva) az *ár* szóból; *feslik*, *foszlik* oszlik-ből, *jegenyjeja* egyenes fából, *ragad* akadból, *vigyáz* ijász-ból (= ijjal öröz) stb.; közbetéttel keletkeztek: *ébred* ered-ből, *gazda* gaza szóból (dominus de gaza = casa), *bálmos* béles-ből, *vérmes* véresből, *termik* tenészikből stb. — Hátratéttel keletkezett *ipa* ip-ből, *kigyó* gyikból, *finom* a német fein-ből, *tetem*: test-ből stb. — Igen nagy szerepe van az etymológiában a betűátvételnek. Ez is tetszés szerint történhetik, *alma* a latin *mala*; *bátor* ugyanaz mint Erdélyben *borbát*, *érez* és *réz* (cz-z változással), *jámbor* és *bárgyú* (ez *bárjúból*), *czimpa* és (bor-) *porczika*. — Szintígy jelentős tényezője a helyes etymológiának, hogy visszajáról is ugyanazok lehetnek, csak meg kell fordítani: *búz* és *zub* (*buzog* a vér, *zubog* a víz), *hör* és *röh* (*hörög* a melle, *röhög* a disznó); *ékes* és *kies*; *tér* és *rét* stb. — Legfontosabb azonban a betűcsere. A régi etymologus itt a legképtele-nebb hangváltozásokat állapítja meg, hogy csak jelentésileg valamiképpen közeledő szókat összehozhasson. Így aztán összekerülnek *bozót* és *gaz*, *bójt* és a latin *jejunium* kezdő része, *csibe* és *csikó*, *bunda* és *suba*, *oldal* és *oltalom* (*oltalma* két felől az állat testé-nek), *ferde* és *görbe*, *fekszik* és *nyugszik*, *gonosz* és *rossz* (*gonosz*-ból *gonsz*, innét *gossz*, ebből *rossz*), *gyámol* és *támasz*, *korbács* és *varkocs*, *komor* és *szomorú* stb. — A széphangzat már nem olyan lényeges tényező. Ez alatt a pont alatt tárgyalja, a mit *ma* más-salhangzó illeszkedésnek mondunk (*kossó*, *bossó*, *ossó*, *tarró* v.

talló; ront, szánt, hánt; külömben, azomban; avval, evvel, ahhoz, ehhez, annak, ennek). Színtígy csekély szerepű a «húzás» (= hosszúság) elvesztése: él: eleven, vág: vagdal. — Nagy szerepe van azonban a szó-vastagításnak és vékonyításnak (mély és magas hangúságnak). «Mint hogy tenger szónk vagyon, melyek ugyanazon egy értelemben mind vastag, mind vékony hangon gyakoroltatnak, és mivel ezek ismeretétől feles tudalom származik a magyar szók származtatására és megfejtésére: annak okáért ezeket is öszve fűzöm.» Igaz, hogy meglehetősen sok ilyen kettős alakú szavunk van ugyanazon v. hasonló értelemmel, pl. dong és döng, kavár és kever stb., de KASSAI ez alatt a pont alatt is a legellentétebb eredetű szók kerülnek össze, hogy azonos származásukat kimutassa. Így *agy* és *fej*, *akaszt* és *rekeszt*, *apad* és *eped*, *árt* és *sért* (cum s prosth.), *busáson* és *bőségesen*, *hamarjában* és *hevenyében*, *kínlódik* és *sínlódik*, *moly* és *pely*, *piros* és *veres*, *rimánkodik* és *reménkedik*, *zsák* és *zseb* stb. Ha mindezeket és ezen kívül még tekintetbe vesszük, hogy KASSAI minden ka, ke, kó, kő végű szót kicsinyítőnek néz és a ba, da, fa, ga, ha, ma, na, pa, sza, ta, csa, cza, va, zsa végzeteket is ezen kicsinyítő ka, ke változatának tartja, elképzelhetjük, hogy ilyen elvek, ilyen módszer mellett milyen tág tere volt a féktelen, semmivel sem korlátozható etymologizálásnak. Ilyen elvek mellett, bár tisztában volt vele, hogy «Árpád idejétől fogva a magyar nyelv annyira eltótosodék, elnémetesedék és diákosodék, hogy Árpád apánk elbávoszzkodnék rajta», ezen idegen szókat sem tárgyalhatta úgy, a mint a kijelentés után várhatnók, hanem a legnagyobb részét eredetinek fejtegeti. Hisz az említett hangtani szabályokkal mindent be lehetett bizonyítani. Azokat a szókat, a miket kétségtelenül idegeneknek tart, egyszerűen kihagyja a szótárából. Ezek után nézzük már most, hogyan etymologizál KASSAI a megállapított elvek alapján.

1. *Agy*. «Agy szó egy gyökér a *Fej* szóval. Agy vastag hangon, Fej pedig vékony hangon gyakoroltatik. Ugyan hogy-hogy lehet *agy* szóból *fej*? Igen könnyen a szószármaztatásnak az előszóban megmagyarázott szabásaiként; mert 1. *agy* szóból betűcserével leszen *aj*; mivelhogy a *gy*-betű gyakran felcserélődik *j*-betűvel (mint a jól ki nem sült kenyérnek *írja* vagyon és a Hegyalján *írgya*) szakasztott ilyen *aj* szóból *agy*. — 2. *Aj*-ből vékony hangon leszen *ej*. — 3. Szókása a magyarnak ékességül a mássalhangzó betűket a szók elejébe

függeszteni, mint *irkál* és *firkál*, *oszlík* és *foszlík*, *feslik*, így lón *ej*-ből *fej*. De micsoda hasonlóság (analogia) vagyon az *aj* és *agy*, azaz *fej* között? Szép vagyon, mert PP.-ban annyi mint *crena*, ragasztékosan *aja* a nyilnak: *crena sagittæ*, németül: köcher, pfeilen-beháltmiss. *Crena* másképen magyarul annyi, mint: közösség, metélés, rovátolás vagy rováték. A nyilnak rovátéka annak mintegy *aja*, *ajaka* és *szája*. Az *aj*, *ajak* pedig a Fejnek egy része és tagja, s így (Pars pro toto) a rész az egész gyanánt vetetvén, az *aj*, *agy* helyesen mondathatik fejnek.» (I. 127. l.)

2. *Agyar*. «Agyar több tagú szó lévén, gyökér nem lehet. Mi hát a gyökere? 1. A Debr. gram. 297. lap. azt tanítja, hogy *agy* (caput), minthogy annak a része *agyar* fog. 2. GYARMATHI *aper* diák szóból csavargatja magyar hangon. De 3. én azt itélem: hogy *harag* szóból veszi eredetét, mert a vadkan agyara az ő haragjának és bosszúállásának szerszáma és szám-szer-fja, evvel ijeszti és űzi el ellenségeit. De *hogy-hogy lehet haragból agyar?* Mert 1. *agyar*-ból betű ált téve léssen *aragy*, ebből *arag* kemény *g*-vel (mint gengéből lett gyenge), 3. *arag*-ból *h* elétevéleg lett *harag* (mint adj békét és hagyj békét egyet téssen; omlít és homlít stb.). Bizonyára a ki valakire haragszik, az feni fogát ellene és arra agyarkodik.» (130. lap.)

Balaton nem szláv szó, hanem ered. = barna-tó. Barnató-ból betűáttétellel lett Baraton, ebből *r l* cserével Balaton. A Fertő = fehér tó, fejez megr. fer és minthogy ez magashangú, a vele összekötött *tő* is magashangú *tő* lett: fertő: fertő. — A böjt a latin jejunium első részének, a jej-nek mása: 1. «*Jej*-hez per prothesim függeszték a *b* betűt, a végéhez pedig a *t* paragogicumot s lón bejt. 2. Bejt-ből gömbölyű szájjal böjt kerekedék.» — *Darának* mi a gyökere? Itéletemként *tör* ige... *Tör* igéből *törő* helyett lett 1. *tőrek* és *tőre*... *tőre* szóból 2. *vastag* hangon lón *tara*, a mi szokatlan. 3. *Tara* szóból *dara* kerekedék. — *Dió*, *dijó*, *divó* héj vagy haj gyökérből származik, mert 1. *D* betű gyakran felcserélődik *h*-vel (hebeg: dadog), 2. ezen betűk *a* és *ó* sokszor felcserélődnek a mással érthető származtató szókban (jó fajta: jó fajtú: jó fajú). Ennélfogva kemény héa, kemény héú helyett lett: kemény héjó gyümölcs, ebből *h* felcserélve *d*-vel, megrövidítéssel hozzáértvén a kemény és gyümölcs szót: *déa*, *dia*, *dió*, *dijó*, *j* pedig *v*-vel felcserélve *divó* kerekedék (436. l.). — *Nadály* gyökere: *rag*. Ebből ered: *ragad*, *ragad*-ból *ragadály*, *ragadály*-ból megrövidítve lón *ragály*, *ragály*-ból *nadály*, *r* betű felcserélődve *n*-nel és *d* betű *g*-vel (III. 390.). — *Legény* szó honnét származott? *Neveldekény* szóból megrövidítve, melynek a gyökere nő ige (crescit), ebből származik *nevelkedik* ige, ebből *nevelkedény*. Megrövidítve először léssen

ledény, másodszer ledény szokatlan szóból a nyelvszokás legény szót csavarított, a *d* betűt felcserélve *g*-vel. (III. 275.)

KASSAI szókönyvével azért foglalkoztunk kissé részletesen, mert tartós nyomot hagyott nyelvészeti irodalmunkban. A CZUCZOR-FOGARASI-féle «Magyar nyelv szótára», melynek szerkesztése 1845-ben indult meg és melynek első kötete 1862-ben, utolsója 1874-ben jelent meg, szintén KASSAI hatása alatt úzta a maga szófejtéseit. Nem föladatunk most, hogy magával a Nagy Szótárral részletesen foglalkozzunk, de kiemelhetjük, hogy bár sokat gáncsolták, ócsárolták, a szakértő még ma is sok tanulsággal használhatja. Különösen a szók jelentése az, melynek magyarázataiban ez a szótár minden előzője fölé emelkedik s a magyar szókincset, ha nem is kritikával, de teljesebben adja mint bármely elődje. A szók eredetének, származásának, alakulásának magyarázatában azonban szerencsétlen útra tévedtek a szerkesztők. Nem vették tekintetbe, hogy a nyelvtudomány nemcsak a külföldön, hanem nálunk is mekkorát haladt, s az etymologia birodalmában némi módosítással a KASSAI elveinek hódoltak. Lássuk elveit.

«Gyökszónak hivatik az az egytagú rész, mely nincsen szóképző által alkotva.» «Gyök tulajdonképen a szónak azon egytagú elemi része volna, melynek nincs többé önállósága, közhasználatú értelme, milyen pl. *dar-* a *darab* szóban; de minthogy az ily gyökök más gyökökkel egybevetve valamely közös elemben ismét megegyeznek, pl. a *rozzan*-beli *roz-*, a *rohad*-beli *roh-*, *rogy*, *rossz* stb. beszédrészeknek közös eleme *ro-*: következik, hogy a magyar nyelvtudományban kétféle gyök van, az egyik gyökelem *ro-*, a másik egyszerűen gyök *roz-*». «Minden gyökérnek van egy alaphangja, s ez rendszerint a mássalhangzó, a melyben eredettől fogva bizonyos belső erő, az alapjelentés benne rejlik. Vegyük föl például az *r* hangot.» «Mint gyökhang — ez van mondva róla az V. köt. 387—388. lapján — a) általában erős, légrázó, reszketeg hullámot utánoz, pl. ráspoly, récze, riszál, rozzan, rucza stb. Ide tartoznak, melyekben az *r* alaphangot más hangok előzik meg, mint bar-czag, bar-bora, bor-dó, dor-omb, turha stb. Továbbá az emberi kedély- és indulathangok, melyek erős *r* hanggal törnek ki, mint: ir-igy, dér-dúr, ör-öm, irg-alom stb. b) Oly gyökszók alaphangja, melyek némi erőszakkal s többször *r* hanggal járó *rontást*, *metszést*, *rágást* fejeznek ki, milyenek rab, réz, rojt, ger-eben, ger-eblye, csor-oszlya stb. c) Oly gyökszók alaphangja, melyek ropogással, recsegéssel járó tüzet, égést és tűzzint jelentenek, mint:

ragy-a, rák, rát-otta, ris-ka, rozs-da, pör-nye, gyer-tya stb. *d*) Erős mozgásra, terjedésre vonatkozik, mint *par-ittyá, gar-at* stb. *e*) Oly szók alaphangja, melyek valami magasat, emelkedettet jelentenek, mint *or-om, kor-i, gór-é, tar-kó* stb.» «A mint a fölhozott példákból kitetszik, ez az alaphang állhat a szó kezdetén, közepén vagy végén, annak a jelentésre semmi befolyása nincs.» — Mi a gyökérbeli magánhangzó? A szótár felvilágosítása szerint «az alaphang a nemet jelöli, a magánhangzók pedig fajkülönböztetők».

Minden magánhangzónak megvan a módosító ereje, ezt a módosító erőt pedig FOGARASI JÁNOS «A magyar nyelv metaphysikája» cz. munkájában, a mely a NSz. elméleti részének egyik alapjául szolgált, következőképpen határozza meg:

«1. A gömbölyű magánhangzók (ó, ő, ü, ú) jelentenek *a*) gömbölyűséget, *b*) öszvehuzást, berekesztést; 2. a nyiltak (á, e, é, i) jelentenek terjedést, nyilást; 3. a vastagok nagyságot, durvaságot, kellemetlen érzést, távolságot; 4. a vékonyak kicsinységet, kellemes érzést, közelséget; 5. a hosszúk tágasságot, lankadást, jövő időt; 6. a rövidek keskenységet, gyorsaságot és jelen időt (56—57. l.). A 3. és 4. pontra vonatkozólag megjegyzi: «Talán ezen vastag és vékony hangok különbségeiből lehet kimagyarázni az egyes színek különbségeit is, pl. *barna, piros, sárga* kellemetlen színek, *fehér, kék, zöld* kellemesek?»

A NSz.-ban épp úgy szerepel az előtét, közbetét, hátratét, mint a hogy KASSAINÁL láttuk, itt is átesaphatnak szóképzés szerepével mély hangok magas hangokba és viszont, mint *ér : ár, csap : csép, vág : vég* s ezt a szótár belső hajlításnak nevezi; itt is megváltoztathatják nemcsak a gyökérbeli, hanem a szóbeli mássalhangzók is eredeti helyüket, mint *ereszt* és *eszter*, kürt és türk, világos és vigályos, szájok és szajkó; itt is visszára fordulhat a gyökszó, mint *bill-eg : lib-eg*, gyík kígy-ó, tév : vét stb. A NSz.-ban is meg van engedve, hogy minden hang mindenféle más hanggal váltakozhassék, torokhang foghanggal, ezek meg az ajakhangokkal, vastag magánhangzó vékonygyal stb. stb., aszerint a mint szófejtés szükségesnek tartja; itt is vannak diszítő, henye hangok, a melyek csak arra valók, hogy a megszorult szófejtőt kiségecsék a bajból.

A szóképzés kétféleképp történik: belváltozás és hozzátétel által. Belváltozáskor semmi sem járul a szóhoz, hanem valamely hangja v. szótagja átalakul. Példa: a *har-gyökér* a *haraszt* szó-

ból. Jelentését így határozza meg: fiatal növény, a *har* *a*-ja *e*-re változik, lesz *her* : ló-her; az *a* *i*-re : hir : golya-hir; *u*-ra csibe-hur. De nemcsak a magánhangzók, a mássalhangzók is változhatnak ugyanígy: *h* *s*-re : sarj, sarju, sur (surján) mind fiatal gyenge növény; az *s*-ből lesz *cs*, *cz* : cser-je, csir-a, czir mind fiatal növény. Ide tartoznak a sörény, serte, szőr, tar szók is azon az alapon, hogy az állati test fiatal növényei.

A külképzés elő-, közép- és utóképzőkkel történik. A *bám*-ul szó gyökéreleme a szájtáti *á* hang, a *b* elő- az *m* pedig utóképző. Más esetekben, mégpedig legtöbbször, a mássalhangzó a gyökérelem s a vele levő magánhangzó a képző. Az a hangelem, a mi a gyökérnek megállapított szótag után fönnmarad, az mind képző. Képző tehát az *a*, *e* : a *kutya*, *csiga*, *dara*, *csibe* szavakban; képzők *b*, *p*, *ab*, *eb*, *ap*, *ep*, *öp*, *ma*, *va*, *cz*, *cza*, *cze*, *incz*, *d* stb, ilyen szavakban: *dom-b*, *czom-b*, *tal-p*, *döly-f*, *dar-ab*, *isz-ap*, *czöl-öp*, *czim-pa*, *tor-ma*, *goly-va*, *har-cz*, *kuk-acz*, *kap-cza*, *ger-incz*, *bár-d* stb.

Nem voltak vele tisztában, mit lehet képzett szónak tartani, mit nem. Nem tudták, hogy olyan szókat, melyekben semmi képzőnek a szerepét nem érezzük, nem is szabad képzetteknek tartanunk. A *kenyér*, *sereg*, *harcz*, *gyors* stb. szókban nem szabad addig képzőt keresni, míg ki nem mutattuk, mi az a *keny*, *ser*, *har*, *gyor* stb. s a hozzájáruló végzet hogyan módosítja jelentését. — A szerkesztők sohasem hallott gyökereket, szókat és képzőket koholtak.

*Korc*z nem egyéb mint a *kor-oz* igének változata, *korso* pedig egy *kor-os* igének igeneve: *korosó*; *korbács* a *korva* főnévnek s képzővel megtoldása: *korva-as*. — *Eb*, *ebéd*, *abrak* *ev* gyökérből képzett szók: *eb* = *ev-ő*, *ebéd* = *evéd*, *abrak* = *ev-r-ék*. — Egyik törekvésük, hogy a legkétségtelenebb idegen szókat is óvatosan a magyar nyelv eredeti birtokául meghódítsák. *Dárda*: «Egyezik vele olasz *dardo*. Megvan némely szláv nyelvekben is. Egyébiránt a magy. nyelvből is elemezhető, t. i. vékony hangon *tör-de*, azaz törhegyű fegyver.» *Eczet*: «Egyezik vele a latin *acetum*, szláv *ocet*. Magyar nyelvből elemezve annyi mint *esz-et* vagy *et-et*, az *evő*, *etető* v. *maró szer*.» *Korona*: «Mi e szó elemzését illeti, ha egész külső alakját vesszük, képzésre hasonló a *borona*, *marczona*, *katona*, *babona* szókhoz; ámbár pedig a latin *corona*, s hellén *ζοράνη* szókkal mind alakra, mind fogalomra tökéletesen egy, azért magyar eleme is tagadhatatlan, miután gyökere *kor*, hangváltozattal *kar*, *kör*, *kur*, *kiür*, száznál többre menő magyar szavainkban

hasonló vagy rokon értelemmel bir.» *Pincze*: «Ambár nem lehet kétség benne, hogy e szó közvetlenül a szlávból vétetett, de gyöke mint őseredetű szó, a magyarral is közös, t. i. ugyanaz, mely az iszik, ital, iti, pitizál szóké.» *Vánkos*: «Élnek e szóval a szlávok is *vanjkuš*, *vankuš* alakban. Mi magyar elemzését illeti, mennyiben a vánkos tkpi ért. véve valami kitömöttet, puffadtat jelent, rokonok hozzá törzsben *pánkó* és *fánk*, mint puffadt és töltelékes sütemények.» S így tovább.

Evvel a szerkesztők a nálunk uralkodó köznézetet akarták megerősíteni abbeli hitében, «hogy a magyar nyelvnek önállósága, páratlansága, eredetisége és tisztasága minden kétségen fölül áll. Eszerint a magyar nyelvben előforduló szókat, még a kirívólag idegen származásúakat is magyar elemekből állóknak kellett föltüntetni». Különösen óvakodtak attól, ha idegennek ismertek is el valamely szót, hogy a szlávból származtassák, ha innen került minden kétségen fölül állt is. Nyelvünk méltóságával nem egyezett meg, hogy tót-, horvát-, rácz-féle népektől kölcsönöztünk szavakat s azért inkább a magyar-árja rokonságot bizonyitgatták. Mindezek alapján aztán a legfurcsább etymológiáknak egész seeregét találjuk a CzF. szótárban. Pl.

Agár. «Azt véljük, hogy ezen szóban az *ag* gyök, mint általában a *g* hang, görbülést, meg- v. előrehajlást jelent, mint pl. a sebesen futó kutyánál, lónál tapasztaljuk.» *Egér*. «Vastag hangon rokona *agár* s átvetve hasonló hozzá *ürge*.» *Bocskor*. «Alkalmassint egy eredetű a bak-ancs, boka-ncs szóval s átvetett szó: bokasor, bok-sor, bok-csor helyett.» *Dézsza*. «Talán mint fejtöredény = *téj-zsa*.» *Ezüst*. «Eredetileg az *ez* gyök annyi mint *ész* (fehéres, fehérítő); az egész tehát *ész-es-ded* = *ezüst*.» *Éj*. Az *éj* mint sötétség a testeket elfödi, eltakarja; a *héj* szintén földő, takaró; tehát *éj* = *héj*.» *Férj*. «Tulajdonkép *fe-er-j*. A *fe*-ben a magasság, nagyság, az *er*-ben az erő fogalma rejlik benne: a *j* betű toldalékképző gyanánt áll.» — *Frigy*: «Anyi volna, mint *vér-ügy* = vrügy = vrigy = frigy.» — *Gyár*: «A gyök benne azon *cse*, mely megvan a *cse-ál*, *cse-n-ál* (csinál), *cse-l-ek-szik* igében is. *Cse-ál* lett *csál* = *csár* = *gyár*.» — *Kutya*: «Ha tekintetbe vesszük, hogy a kutya, mint ház- és nyájórnek, legfeltünőbb tulajdonsága az ugatás, mely nélkül rendeltetésének egészen meg sem felel, legvalószínűbb, hogy hangjától kapta nevét. A mi tehát a kutya szó elemzését illeti, nem kételkedni benne, hogy igenév, miért máskép *kutyó*, melynek gyöke az elavult *kut*, lágyítva *kuty*, s innen lett *kutó*, *kutyó*, *kutyú*, *kutya*. Azt is valószínűleg állíthatni, hogy a *kut* gyökben ezen állatnak

ku ku! lágyabban *ku hu!* hangja szolgál alapul; tehát *ku-tó* annyi mint *ku-tevő*, azaz *ku-csináló.* (V. ö. SZARVAS: A magy. nyelv szótára. Nyr. VII—VIII.)

Elég mutatványul ennyi. Véletlenül eltalált jó etymologia is van benne.

Honnan van OTROKOCSTÓL fogva a nagy megtévedés? Az etymológiában nem volt módszer. A felsorolt etymologusoknak nyelvünk elég volt arra, hogy velük idegen, érthetetlen szókat megmagyarázzanak, ill. megmagyarítsanak, s tudákosan üzték azt az eljárást, a mit a népetymologia önkénytelenül vagy tréfásan követ (*Dareios-Tarajos*). Ugyanezt az eljárást követték a hazánkbeli érthetetlen tulajdonnevek (hely- és személynevek) magyarázatánál is: *jász* = *ijász* v. *ihász*, *Jász-Apáti* = *Juhász-Apádé*. Nem voltak tisztában a magyar szókinés idegen elemeivel.

OTROKOCSI FÓRIS FERENCZ etymologizálását ismertetve, láttuk, hogy ott két irányt követ. Az egyik, hogy idegen, különösen scythákra vonatkozó görög tulajdonneveket a magyar nyelv segítségével fejt meg és bizonyítgatja, hogy a magyar nemzet ősei valamikor Kis-Ázsiában, Armeniában Indiáig és itt Európában a Dunáig, Görögországig és föl egész északig a nagy Scythiában laktak. Láttuk az etymologizálásnak ezt a módját és nyelvünknek az emberiség ősi nyelvüül való fölvételét egész a jelen század közepéig, sőt elszórva még tovább követték egyes írók. OTROKOCSI álmadozása volt alapja DUGONICS ANDRÁS és HORVÁT ISTVÁN ábrándozásának és annak a sereg nyelvészeti-féle munkának, mely nyomában keletkezett. Láttuk, hogy HORVÁT ISTVÁNNÁL ÁDÁM a paradicsomban magyarul beszélt. Ne gondoljuk, hogy az a félszegség, mely nálunk a hasonló irányú munkákban jelentkezik, a magyar szellemnek megtévedése. A mi szellemi áramlataink mindig élénk visszatükrözői voltak a külföld hasonló szellemi áramlatainak. OTR. és követőinek eljárását szintén megtaláljuk a külföldön, sőt megtaláljuk a nemzeti nyelvnek a paradicsom nyelvévé való tételét is. Egy hollandi tudós, GOROFIUS BECANUS JÁNOS *Origines Antverpianæ* cz. 1569-ben megjelent munkájában azt bizonyítja, hogy a paradicsomban hollandi nyelven beszéltek. KEMPE ANDRÁS pedig a paradicsom nyelvéről írt munkájában azt mondja, hogy Isten Ádámhoz svédül szólt, Ádám dánul felelt és a kígyó Évának francziául beszélt, sőt még a XIX. században 1814-ben egy spanyol író J. B. ERRO

«El mundo primitivo» cz. munkájában a baszk nyelvet mondja Ádám nyelvének.» (Egy francia író, CHARDIN, beszéli, hogy a perzsák hite szerint három nyelven beszéltek a paradicsomban: a kigyó arabul, Ádám és Éva perzsául és Gábor törökül.) (MÜLLER MIKSA: Felolvasások I. 121.) A nemzeti hiúságnak épp oly joga volt a saját nemzeti nyelvét tenni meg a paradicsom nyelvének, mint a mily joggal hirdették a theologiai tudósok a paradicsom nyelvének a zsidót.

A magyar nyelvben levő szóknak a magyar nyelv segítségével való megfejtését láttuk nyelvészetünk egy másik irányában. Láttuk ennek a czélnak szolgálatában a legképtelenebb hang- és jelentésváltozások fölvetését. Láttuk azt is, hogy ennek az iránynak főképviselői KASSAI JÓZSEF és nyomában a CZUCZOR-FOGARASI-féle nagy szótár voltak. A mi tévedések ezekben vannak, azok sem a magyar szellemnek tévedései. Azokat a lehetetlen hang- és jelentésváltozásokat már a régi görög és római etymologusoknál láttuk, a kiknek tanítását és eljárását a külföldön is egész a jelen század elejéig követték a nyelvészek. Idegen eredetű az a különös tanítás, melyet a NSz.-ből a gyökérbeli magán- és mássalhangzókra vonatkozólag idéztem, hogy t. i. minden betűnek megvan az ősi, természetes jelentése, hogy az *r* mássalhangzó pl. mint gyökhang *a*) általában erős, légrázó, reszketeg hullámot utánoz, *b*) erőszakkal járó rontást, metszést, rágást fejez ki stb., hogy a gömbölyű magánhangzók *a*) gömbölyűséget, *b*) összehúzást jelentenek stb. Mondtam, hogy e tanítások alapja FOGARASI JÁNOS «A magy. nyelv metaphysikája vagy a betűknek eredeti jelentései a magyar nyelvre alkalmaztatva» (Pest, 1834) cz. munkája, ez pedig a híres HEYSE német nyelvésznek munkálatain alapszik, kinek a hangokra vonatkozó elméletét FOGARASI csupán csak alkalmazta nyelvünkre. HEYSEnek ilyen irányba vágó hatása érzik KERÉKES FERENCZ munkálatain (ki Értekezés és kitérések cz. művében foglalkozik eltérő irányban a hangok eredeti jelentésével), MÁRTON JÓZSEFnek és SASKU KÁROLYnak ugyanilyen irányú dolgozataiban. Az utóbbi a Tud. gyűjteményben, előbbi «Értekezés a magy. nyelv eredetéről, természeti tulajdonságairól, kimívelhetése, fundamentomos tanulása és könnyű tanítása legjobb módjáról», cz. a. (Bécs, 1830) jelent meg.

Nem szóltunk még eddig részletesen OTROKOCSI FÓRIS FERENCZ

másik irányáról, a magyar nyelvnek a héberrel való összevetéséről. A magyar nyelvnek összevetése a héberrel nemcsak nála, hanem előzőinél is külföldi hasonló mozgalmakra vezethető vissza. A héber nyelvnek, mint az ótestámentom megszentelt nyelvének már a középkor kezdetétől fogva nagy szerepe volt. Már az egyházatyák kimondták, hogy a héber nyelv, úgy a mint az ótestámentomból ismerjük, az emberi nemnek ősnyelve volt, és hogy ettől származott a többi mind. «ST. JEROMOS azt írja DAMASUSNAK egyik levelében: „Az egész ókor (universa antiquitas) bizonyítja, hogy a héber nyelv, melyen az ó-szövetség van írva, kezdete minden emberi beszédnek. ORIGINES a Mózes negyedik könyvéről írt művében a tizennegyedik homiliában azt a hitét fejezi ki, hogy a héber nyelv, mely eredetileg Ádám hagyománya, megmaradt a világnak azon részében, mely Istennek volt választott része, és nem volt mint a többi, valamelyik angyalára bízva.» (MÜLLER MIKSA: Felolv. I. 118.) A theologiában kifejtett ezen hit alapján nagyon természetes volt aztán, hogy a hit korszakában, mikor az emberek különben sem ismertek még idegen nyelveket, legfőlebb a klasszikus nyelveket és a hébert, minden nép etymologusai arra törekedtek, hogy nyelvüket a paradicsom nyelvének elismert zsidóból származtassák, vagy ha a saját nyelvüket nem, legalább a görögöt, latint, törököt és egyebet a mit ismertek. Hisz ezeket mind a héberből eredetteknek tartották. Az egész középkoron végig kísérhetjük azt a törekvést, hogy az etym. kiinduló pontjául a hébert teszik, és bámulatos, hogy különösen a XVII. és XVIII. században mennyi tudást, mennyi éleselméjűséget, mennyi szellemet vesztegettek ilyen meddő törekvésre. Ha egyik módszer nem vezetett célra, a másikkal próbálkoztak meg. GUICHARD, francia tudós, Harmonie étymologique cz. 1606-ban megjelent művében pl. mikor látta, hogy nehezen megy a görögnek a héberből való származtatása, a következőt mondja ki: minthogy a hébert jobbról balra írják, a görögöt meg balról jobbra, a görög szavakat vissza lehet vezetni a héberre egyszerűen úgy, hogy jobbról bal felé olvassuk. A héber nyelvről, mint ősnyelvről uralkodott balitéletet a XVIII. század nagy philosophusa és polyhistora törte meg először. De erre itt most nem terjeszkedünk ki. Célom a rövid vázlatlaltal csak az volt, hogy kimutassam, hogy az a részletes bizonyítás, mit OTROKOCSI először szentel a héber-magyar rokonságra,

külföldi munkák hasonló irányában találja meg forrását. Nálunk ezt előmozdította, hogy csakugyan van némi hasonlóság az alkokban a héber s a magyar nyelv között.

A héber-magyar rokonság e bizonyításában ugyanazt az eljárást látjuk, mint ott, a hol az idegen szót a magyarból fejtegették. Véletlen hangalaki találkozások, a legképtelenebb hang- és jelentésváltozások fölvétele; pl. *szeg* (clavus): khald. *zawueg* combinare (ide tartozik *zúgó* egy csapószerszám); *föld* = khald. *felag* = divisit (*föld* tehát volna: a mi el van választva a víztől).

OTROKOCSI összehasonlított szavai: akad, alom, anya, ardó, ballag, bán, Baranya, búz, csoroszla, csorog, csuda, czigány, Eger, eke, erdő, ered, fejer, fekete, fi, fiú, föld, forog, frigy-es, gaz, gazda, gázol, góbé, góg és gócs, gór, habar, hadar, hadaz, halál, haszon, harag, hunyó v. kunyó, jár, jász, idő, inas, jó, karácson, kova, kegyes, kenyér, kér, kever és kavár, kezd, kín, király, kén, kicsiny, kő, kofa, kopja, köröm, leány, ló, magyar, madzag, méreg, méz, mező, mom, nemes, ökör, örök, pajta, paraszt, pázsit, pazarol, rágalmaz, reggel, sáfár, sátor, szakál, számár, szeg, székely, szerez, szín, szór, szűz, takar, tanít, tanú, töm, temet, terem (teremtő), vad, vádol, vág, víz, úr, zörög, zúg. A 2. kötetben: apa, alacska, alak, áll, ármány, asszony, bír, bíró, bú, bús, érsek, eskütt, esküttes, észak, feleség, fény, góg, gógös, gyöngy, hal és háló, harc, harcol, hó (nix), jég, nagy, oláh, rág és ragad, sár, szánt, szó, tenger, vaj. Azonkívül tulajdonnevek.

A héber nyelvvel való rokonítás eszméje nálunk azért is hódított, mert a magyar nemzet keletről jött és eszerint keleti nyelvvel kell rokonságban lennie. De keleten több nyelv is van; azért KALMÁR GYÖRGY belevonta az összehasonlításba a perzsát, arabot is. Ezt a gondolatot fejlesztette tovább BERECSÁSZI PÁL. Megtartotta a magyarnak a héber és a többi sémi nyelvekkel való rokonságának gondolatát, sőt újabb bizonyítékokat igyekszik fölhozni, de egyúttal más nyelvek felé is fordítja figyelmét; kezdetben a magyar nyelvet Európának régibb és újabb nyelveivel, a keltával, göttal, szlávval stb. vetette össze, de minthogy a közte és a többi tkpi európai nyelvek közt a rokonságnak, annál kevésbé a leszármazásnak legcsekélyebb nyomait sem találta, tehát Ázsiában, minden népnek és nyelvnek őshelyén kereste az Európában árván levő magyar nyelvnek testvéreit és anyját, és igyekezett, a mennyire lehetett, eredetét föltalálni. E kutatásában

fölfödözni vélte, hogy a magyar nyelv keletnek igaz szülőtte, e szerint mind a semita, mind a jafetita nyelvekhez sok tekintetben hasonlatos, egyszóval majdnem minden ázsiai nyelvvel, a héberrel, khaldeusival, szíriaival, ethiopiaival, arabbal, mongollal, perzsával, kurddal, grúzzal és törökkel, a melyekkel alkalma volt megismerkedni, többé-kevésbé rokon. Fölveszi még a cigány, a pehlevi, a hindostani, mandsu, tatár, malabár stb. nyelvet. Ezt a nézetét fejtegeti az «Über die Ähnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen» Lipcsében 1796-ban megjelent munkájában. Nem akar azonban benne teljes hasonlító munkát adni, hanem csak a magyarnak az említett ázsiai nyelvekkel való legföltünőbb hasonlatosságait v. eltéréseit érinti. Bizonyítékai három irányúak: 1. a nyelvtani szerkezet; 2. a szókincs; 3. a szószerkezetek és szólásmódok egyezése. E szerkezetben egymástól annyira különböző nyelvek hasonlítása természetesen nem járhatott kellő eredménnyel, hisz a hasonlítás oka csak az volt, hogy keletiek, de azért BEREGSZÁSZI-nak mégis nagyok a tudományos érdemei. Tévedés mindenesetre, hogy művében a szöveg között rokonságot hangoztat, de ha tekintetbe vesszük, hogy ebben a korban a nyelvrokonság fogalmával még nem voltak tisztában, és hogy BEREGSZÁSZI munkájának címében csak hasonlóságról (Ähnlichkeit) beszél, lehetetlen tőle elismerésünket megtagadni. Az ő rendkívül széleskörű nyelvismeretének és éléslátásának köszönhetjük azt a fölfödözést, hogy a magyarban számos szó van, mely a legkülömbözőbb keleti nyelvekben is föltalálható. Ő volt az első, a ki a török, a mongol, tehát az ural-altaji nyelvekkel részletes hasonlítást űz és a ki perzsa és kaukazusi elemeket mutat ki nyelvünken. Ez a sok egyezés ugyan nem rokonságnak a jele, hanem annak, hogy a magyar nemzet valamikor ezen népek ill. e népek néhányának a szomszédságában élt és úgy vett át tőlük egy sereg szót. Ezek közül sok van, melyeket] a laikus is fölismerhet első pillanatra azonosnak v. rokonnak. Török *arpa* = *árpa*, *arslan* = *oroszlán*, *alma* = *alma*, *ana*, *ata* = *anya*, *atya*, *öküz* = *ökör*, *bugha* = *bika*, *buzdogán* = *buzogány*; *csader* = *sátor*, *csok* = *sok*, *dengiz* = *tenger*, *soba* = *szoba*, *tauk* = *tyuk*, *tulman* = *dolmány*, *kapu*, *majmon* = *majom*, *deve* = *teve*, *sinék* = *szunyok*, *kajszí* = *kajszí*, *szakál*, *ibrik*, *bazar* = *vásár*, *balta*, *jel* = *szél* (wind). Összeállítja továbbá a mongolból: *alema* = *alma*, *arslan* = *oroszlán*,

kumdelak = *kumló*, *šara* = *sárga*, *šere* = *sör*, *burčak* = *borsó*; perzsából még ma is megállhat: *vár* = ujp. *baru*, pehl. *war*; *hús* = ujp. *kuš*; *gulya* = ujp. *gala*, *isten* = ujp. *jezdan*, *izdan*; *vám* = ujp. *wam*, *schuld*, *zoll*; *kincs* = ujp. *genž*; *hét* = ujp. *heft*, *száz* = ujp. *sad*; *ezer* = ujp. *hezar*; *kutya* = ind. *kutta*. — Kurd: *sad* = 100, *ahzar* = *ezer*. (Észreveszi, hogy a czig. számnevek = perzsák.) — Az efféle és más szavak alapján mondja ki, hogy ezek a magyarnak az említett nyelvekkel való rokonságáról látszanak tanúskodni. A szóösszevetésekben BEREGSZÁSZI is úgy jár el mint előzői, neki sincs fogalma a hasonlítás lényegéről, ő is csak véletlen hangalaki találkozásokra épít és a legképtelenebb hang- és jelentésváltozásokat enged meg. A héber *sebet* = *bot*, a héb. *ir* = *vár(os)*, *šker* = *gyökér*, héb. *rámász* kriecheu = *rámász*, héb. *šikkor* = *részeg* stb. — perzsa: *žihat* = *tehát*, *zabara* = *parázna* (áttétel), *žaišidon* = *kóstol*, *avordan* = *hord*, *miškin* = *szegény*, *jaraba* = *répa*, *aluwi* = *szilva* stb. — pehlevi: *arboudžina* = *dinnye*, *agh* = *ki*, *datoubar* = *biró*, *dad* = *ád*, *afounatam* = *főzöm* stb. — mongol: *apocha* = *búsul*, *gardugaku* = *kárt* (wasserkanne), *osson* = *inni* (e. h. *iszni*), *urula* = *üllő*, *zula csillag* stb. — BEREGSZÁSZI mentegeti is magát, hogy olyan szókat állított össze, melyek legalább első tekintetre a magyarhoz kevésé hasonlítanak; «ezen azonban», mint mondja, «senkinek sem szabad megütköznie, különösen philologusnak és nyelvphilosophusnak nem. Gondoljuk csak meg, hogy sok mássalhangzó ugyanazon nyelvben is gyakran váltakozik egymással. De nemcsak mássalhangzók cserélődnek föl, ha valamely nyelvnek szavai egy másikba átmennek, hanem sokszor maguk a szavak is eltorzulnak, megessonknak, új mássalhangzókkal, sőt egész szótagokkal szaporodnak; bizonyos betük és szótagok elhagyása következtében megfogynak; a betük gyakran helyet cserélnek stb.» (E tételének bizonyítására több figyelemreméltó dolgot hoz föl; többi között az eltérések magyarozatára az oláh nyelvet a latinnal hasonlítja össze.) S BEREGSZÁSZI hasonlításaiban csakugyan mindezekkel számol, de törvény nélkül, rendszer nélkül, találomra. Az ő korában még nem is lehetett máskép. — BEREGSZÁSZI, a mint láttuk, kimondja, hogy a magyar nyelv egy európai nyelvvel sem rokon; elismeri ugyan, hogy sok szó közös benne a latin, francia, német, albán, román, oláh, szlávval stb., de azt is hangoztatja, hogy az egyes szók ha-

sonlósága még nem bizonyítja a nyelvrokonságot. Összeállítja a cseh-magy., ném.-magy., lat.-magy., francia-m., albán-m., oláh-m. hasonlatokat és a cseh-m. összeállításnál megjegyzi: vajjon a magyarok a szlávoktól v. a szlávok a magyaroktól vették-e át, olyan kérdés, melyre nehéz felelni. — BEREGSZÁSZI munkájának megjelenésekor már a külföldön és nálunk is el volt terjedve a magy.-finn-lapp rokonságnak az eszméje, különösen SAJNOVICS és HAGER (Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lappländern, Wien, 1794) útján. BEREGSZÁSZI azonban nem kaphatta meg SAJNOVICS művét, sem a lapp nyelvre vonatkozó más segéd-eszközöket, azért, a mint mondja, nem képes erről a dologról helyesen itélni, hogy mellette v. ellene szóljon, tehát inkább hallgat mintsem valamit vaktában állítson v. határozzon. Hanem azért a kétségtelennek hitt rokonság jellemzésére fölhozza TELEKI JÓZSEF gróf egy levelét, a ki 2000 finn szót jegyeztetett föl CLAIRAUT francia matematikussal stockholmi ismerőse útján, és mikor TELEKI az ugyanazon értelmű 2000 magy. szót tette mellé, csak egy maradt, melynek egy finn szóhoz némi hasonlatossága volt. Ilyen rokonság szerinte a német és orosz közt is van, pedig ezek nem rokonok! — BEREGSZÁSZI a magyar-török rokonságot akarta még tüzetesen bizonyítani.

OTROKOCSI HORVÁT ISTVÁNNA, BEREGSZÁSZI FESSLER történetíróra volt hatással. Ez *Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen* (Lipscse, 1815) a magyarokat északi Indiából kivándorlott török eredetű népnek tartja s evvel magyarázza, hogy benne ind, pehlevi, perzsa és szanszkrit szavak találhatók. — BEREGSZÁSZI hasonlító eljárását követték a NSz. szerkesztői is. De BEREGSZÁSZI-nál több a következetesség.

A külföldi szellemi áramlatoknak köszöni keletkezését SAJNOVICS JÁNOSNAK Demonstratiója is, mely az etym. egy más terén próbálkozott. Előtte számos író foglalkozott külföldön a magyar-nak egyik-másik, sőt a ma ismert összes finnugor nyelvekkel való rokonságával, így RUDBECK, LEIBNITZ, STRAHLENBERG, FISCHER stb., de mindegyik csak utalt a kérdésre, föl is sorolt egy-egy csomó egyező szót, de részletesen egyik sem bizonyított. Nem is voltak rá annyira hivatva, hisz németek v. svédek voltak és egy finnugor nyelvet sem ismertek tüzetesebben. Ha említik és bizonygatják is a finnugor nyelvek rokonságát, ezt históriai fölfogásuk néprajzi

megvilágításáért teszik. HELL MIKSA bécsi egyetemi tanár ismerte az erre vonatkozó külföldi nézeteket s mivel magyar származású volt, nagyon érdeklődött e kérdés iránt. SAJNOVICST, kit lappföldi expedíciójára magával vitt, ő buzdította, hogy most személyes megfigyelés alapján mondjon ítéletet a külföldön már annyira elfogadott magyar-finn ill. lapp rokonságról. SAJNOVICZ csakugyan megismerkedett a helyszínen a lapp nyelvvel s e nyelvvel való foglalkozásának eredménye volt az a nevezetes munka, melylyel nemcsak a magyarnak a lappal való rokonságát bizonyította először részletesen, hanem egyszersmind alapját vetette meg az összehasonlító nyelvtudománynak. SAJNOVICZ ebben a munkában igen sok helyes etymologiai elvet mond ki. Az *idem* szót ugyan rosszul választotta a magyar és lapp nyelv rokonsági fokának jellemzésére, de jól magyarázta. Nem a teljes azonosságot, hanem csak azt értette alatta, hogy «olim . . . eandam linguam, eandem-que dialectum locutas fuisse.» Tisztában volt vele, hogy a nyelvek folytonosan változnak idő folyamában s ennek bizonyítására közli a HB.-et. Ma ezt nem értenők meg. A lpS.-ek nem értik a lpF.-ket, az egyik germán nyelvbeli a másikat, de azért senki sem tagadja, hogy ezek egynyelvűek. Az volna inkább a csoda, ha annyi idő mulva lapp és magyar megértene egymást. Tisztában van vele, hogy egy nyelv fejlődésére, változására nagyon hatnak idegen nyelvek: a lappra norvég, svéd, a magyarra más nyelvek. Nem kívánhatjuk tehát, hogy valamely lapp szövegnek egyforma magyar szöveg feleljen meg. Azonkívül az is nagyon eltéríti egymástól, hogy egyik nyelv ilyen, másik amolyan körülírással fejezi ki ugyanazt a gondolatot, a magyar miatyánkban pl. «szenteltessék meg a te neved», a lappban «szentté legyen a neved», a grönlandiban «a te neved dicsérettel emeltessék az emberektől». Tisztában volt elvileg azzal is, hogy az egyes dialektusok egymással szemben szabályos hangmegfeleléseket tüntetnek föl, hogy pl. dán *tid* a német *zeit*; hogy a nyelvészek az egyes adatokat lelkiismeretes pontossággal és híven kell közölnie. Annál csodálatosabb, hogy a gyakorlatban, mikor az etymológiához kell fognia, elfelejti a nyelvről, hangváltozásról, az adatok pontos közléséről kifejtett helyes elméletét, s épp oly rossz, épp oly elhibázott módszert követ, mint akármelyik elődje. Kimondja, hogy csak olyan lapp szót közöl, melyek LIEEM szótárában vannak meg, és olyan magyar

szókat, melyek csak MOLNÁR ALBERTNél találhatók; de összehasonlított szójegyzékéből azt látjuk, hogy bizony részint sok lapp szónak az alakját koholja, hamisítja, részint pedig olyan magyar szavakat közöl a rokonságnak meggyőzőbb föltüntetésére, melyek a valóságban nincsenek meg: pl. *garniel* (olv. *karnyel*) = m. *karnyil* brachii apertura; lp. *duttevas* (olv. *tuttevas* = m. *tuttas* res nota, vulgata; lp. *zhiaerolas* (olv. *sirolás*) = m. *sirolás* fletus; lp. *adaldak* = m. *ádaldak* donum, res data; lp. *rangastam* (olv. *rangasztam*) = *rángasztom* hinc inde traho. — A valóságban nincsenek meg az ilyen szándékosan hibásan közölt alakok sem: *suggár*, *villam*, *szolom*, *folyo* (= lp. *faule* lacus), *csomo*, hogy a lapp közlött alakhoz annál inkább hasonlítsanak. — S épp úgy mint magyar szókat kohol v. átalakít, hogy a lapphoz hasonlítsanak, szintígy idomítja a lapp szókat is, hogy hangalakjuk a magyarhoz közeledjék. E czélból először a LEEM helyesírását helyettesíti magyarral, csakhogy mikor az egyes szókat átírja, nem tartja meg mindig azt a hangot, a mit az eredeti kifejez, hanem hogy a lapp szó hasonlóbb legyen, a hangokon változtat; pl. *zhiaerom* = *čärom*, de nála: *sirom*; *zhioarve* (*szórve*) = *szarv*, *zhuidn* (*szénn*) = *szén*, *vikke*, nála: *vékke*, hogy egyenlő legyen a magyar *vétek* szóval; *mirko* (*mérgo*) = m. *méreg*; *bissol* (nála *bizol*) = m. *bizony*; *saeppe* (nála *épe*) = m. *epe*; *ruodzh* (olv. *ruty*) = m. *rút*, *vagie* (olv. *vagy*) = m. *völgy*; *shiaalom* (*tsalom*) = m. *csalom*, *mieely* (*miely*) = m. *melly*; *vuofs* (*buv*) = m. *büv* (*bő*), *ride* (*rété*) = m. *rét*; *vuosshiam* (*fözam*) = *fözöm*; *zhialbme* (*szemme*, *szeme*) = *szem*. Efféle hamisítás egész sereg található nála, és hamisításának igazolására a hegyi- és tenger melléki lappok közt előforduló hangváltozásokból is idéz 15 esetet (*d—t*, *g—k*, *b—p* váltokozást stb.). Ezek itt egyes szokra szórítkoznak, de SAJNOVICs, ha szüksége van rájuk, mindenütt előrántja, hogy a lapp szó csak annál inkább hasonlítson a magyarhoz. — Jelentésetérés: *shiaalom* garrio, verba do, impostorem ago = m. *csalom*; *bouvs* labium = *bausz*; *malees* étel = m. *málé*; *boeresh* = tota domus familia = *béres*; lp. *Giermom* usum rationis acquirō (megeszeseдем) (a radice *gierbme* = ratio); ezt a gyökeret a magyarok nem ismerik; pueros tamen, seu qui usum rationis acquirunt, notissimo vocabulo *Gyermek* appellant; *zhieppe* a lappoknál csak «artificiosus, ügyes, jártas», de *pülcher* jelentést is ad neki,

hogy a magyar *szép*-pel egyeztesse; *erijdi* (el) = *eredgy*; *fuos* (czoki) = *fuss*.

Egyeztetéseinek legnagyobb része erőszakolt és ma legfeljebb 36 állhat meg, a következők: *äle* = *él*, *niela* = *nyel*, *niaalo* = *nyal*, *giet* = *kéz*, *mielg* = *mell*, *saeppa* = *epe*; *coarvve* = *szarv*, *nuol* = *nyil*, *dolgge* = *toll*; *paese* = *fészek*, *manne* = *mony*, *vuoigi* = *vaj*; *vuodno* = *vadászni* = *vad*, *vuor* (*varr*) = *vér*, *calbme* = *szem*, *cidne* = *szén*, *kask* = *köz(t)*, *tuouuda*, *tumte* = *tud*, *jejn* = *jég*, *talve* = *tél*, *nolko* = *nyug-od*, *suongiar* (*šuoňar*) = *sugár*, *salggad* = *csillag*, *bälle* = *fél*, *vielggad* = *világ*, *adde* = *ád*, *oalondafte* = *áll*, *ädne* = *anya*, *arvo* = *ár*, *oarbes* = *árva*, *ije* = *éj*, *micel* = *elme*, *akko* = *ük*.

A grammatikai egyezések tárgyalásánál végigmegy az egész alaktani rendszeren és sok helyes észrevételt tesz. Tisztában van a többi finnugor nyelvekkel való rokonsággal. — A kinaival való rokonságot is említi. (Ennek későbbi vitatója PODHORSZKY.) SAJNOVICS ezt ősnyelvnek tekinti (mint legújabbán VELICS), melyből a magyar, lapp, finn, tatár, török nyelvek eredtek (*je* : *éj*, *tu* : *ut*, *syn* = *szív*, *szem* = *szem-ély* stb.). — Szándéka volt tovább a magyar nyelv rokonaival foglalkozni, de könyve fogadtatása elkedvetlenítette.

Még előtte szólt hozzá e kérdéshez PRAY GYÖRGY (1761): *Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum ab anno ante natum Christum CCX ad annum Christi CMXCVII = 997*. Idézi ECCARD véleményét a magyar-finn rokonságról, de nem hisz benne. Azonban SAJNOVICS, FISCHER, SCHLÖZER (*Nordische Geschichte*) munkáinak megjelenése után 1774-ben *Dissertationes historico-criticæ in Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum* cz. művében a magyar nyelv eredetére vonatkozólag az említett kutatásokat már fontosaknak mondja: a finnek (finnugorok), hunnok, avarok, magyarok «*eadem ortu gens sunt populus*». A csuvas nyelvet is ide vonja. PRAY volt az első, a ki a magyar és a mongol nyelvben is talált egyező elemeket s azt állította, hogy a török is a magyar nyelv rokonságába tartozik (egyezések: mongol-török: *árpa*, *búza*, *alma*; *oroszlán*, *ökör*, *ünő*, *teve*, *daru*, *szakál*, *kék*); ámbár a törököt előtte mások (KOLLÁR, TOPPELTIN) is emlegették.

SAJNOVICS munkája után 29 évvel, 1799-ben jelent meg Göt-

tingában GYARMATHY SÁMUELnek Affinitas linguæ Hungaricæ cum linguis Fennicæ originis grammaticè demonstrata cz. műve. Külföldön azalatt sok történt. SCHLÖZER (Nordische Geschichte 1771) először állapítja meg teljes szabatosággal a magyar nyelv szorosabb rokonsági körét, vagyis az úgynevezett finnugor nyelveket; nagyobb szójegyzéket közöl annak megerősítésére, hogy a finnugor nyelvek közül a vogul-osztják van a magyarhoz legközelebb. PALLAS, a ki több finnugor nép, vogulok és osztjakok közt utazott, nyelvükből sok becses észrevételt közöl Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches 1771—76. című munkájában. PALLAS szerkesztette Katalin czárné szótárát: Vocabularia linguarum totius orbis comparativa 1786. Jelentek meg cseremiszt, votják, észt grammatikák, a finnugor nyelvekre vonatkozó olyan források, melyekről SAJNOVICSNAK még nem lehetett tudomása. SCHLÖZER buzdítja GYARMATHYt. S az Affinitas volt akkor külföldön is, nálunk is a legkiválóbb munka a finnugor nyelvhasznítás terén. Az osztjakon kívül az összes finnugor nyelveket számba veszi. Munkájában több helyes elvet mond ki; tudja, hogy az etymológiában a hangváltozásokat számba kell venni, hogy ezek fokozatosan történtek átmeneti hangalakokkal: lp. *palva*: *falva*, *falve*, *felvő*, *felhő*; *kuulen* audio: *chulen*: *chulom*, *hulom*, *hallom*. Tisztában van a jelentésváltozásokkal. Hogy az alapjelentésből a különböző, sőt ugyanazon nyelvekben is több jelentés ágazik szét; pl. a latin *manus* jelentésének fejlődését idézi: olasz *metter mano*: *calumniari*, *giuoco di mano* fraus; francia: *un main de papier*: *chartæ scapus* (koncez papiros); magyar *kéz*: *kezes* stb. De nála is hiányzik ez elvek helyes alkalmazása, s azért, bár sokat hasonlít, kevés benn a köszönet. A hangváltozásoknál abból indul ki, hogy a rokon nyelv alakja az eredetibb s a magyarnyelvi alak ettől fejlődött: m. *felhő* lp. *palva*-ból. Jelentésképzéseket fölvesz a végtelenig. Egyenlő hangzás a fő s bármily eltérők jelentésben ma, valamikor egyek lehettek. «Potuit harum vocum significatio prorsus eadem olim fuisse, quæ hodie apud Hungaros obtinet aut vice versa». Ilyenek lp. *adnom* attributus, kopott: m. *adnom* mihi dare (oportet); lp. *aito* (minæ): *ajtó*; lp. *este* (akadály, impedimentum): m. *este* (vespera); lp. *jo* (már): *jó* (bonus) stb. De ezek nála csak mellékes észrevételek. A miket igazán hasonlít, azok jelentésileg egyeznek v. közel járnak egy-

máshoz, csakhogy az egyezések merő véletlenségeken alapulnak: lp. *ajetakes*: *akadékos*; *ajek* (fons): *ajak* (labium); *alku* (principium): *alku*; *alme* *coelum* = *alma*; *almač* ember = *elmés*; *armest* *ægre*, *vix* = *örömet*, *hardo* *humerus* = *hordó*; *kuoren* = *penes*, *prope* = *körül*; *måre* *harag* = *maró*, *almes* (*dulcis*) = *álmos*. — Nyelvtörténeti tájékozatlansága mindenféle változást megenged:

aktetem (*conjunctio*): *iktatom*; lp. *ake*, f. *ikä* = m. *idő* (*igő*, *ikő*-ből); = még lp. *idied*-del is = *időd*; lp. *alestet* (*versus occidentem ire*) = m. *este felé* (*nap le-este felé*) menni; *albetet* (*irridere*, *blasphemare*) = *elvetett*; f. *ahkera* (*frequens?*) = *gyakor*; lp. *edkits* *momentum* = *egy kis* (*idő*); lp. *lapa* *planta pedis* = *ta-lapa*, *talp*; lp. *leste* *nimis sero* = m. *este*; lp. *ner* = *orr*.

A hasonlítás módjára, módszerére vonatkozólag egészen azonos alapon volt azokkal, a kik a magyart akármiféle más nyelvvel egyeztettek. Az igazat, helyeset, épp úgy mint SAJNOVICS. csak véletlenül találta el. 5—600 körüli lp. f. m. szó egyezése közül talán 45 fogadható el mai szemüvegen át nézve. — Munkájában 1. lapp (finn)-magyar 1—121. lap; 2. (*affinitas ling. Hung. cum esthonica grammaticæ demonstrata*) az észet, melyet külön nyelvnek vett, a magyarral (125—74. l.) és 3. *Observationes circa septem linguas fennicæ originis uti sunt: lingua vogulica, votjakica, tschuvaschica, tscheremissica, permica, sirjenica, morduanica*. Figyelmet érdemel GYARMATHYNÁL a nyelvtani egyezések fontosságának kiemelése és különösen annak hangoztatása, hogy a nyelvtani alakoknak egybevágása fontosabb a szóegyezéseknél. Neki már világos fogalma volt idegen nyelvek hatásáról. A nyelvtani egyezéseknél sok a helyes etymologia, de több a külsőség után induló, mint a szókinccsnél. Lp. *jägna-s* = *jeges* (helyes): de magyar *dél-i*, lp. *orjel-i* (helytelen); sorszámképzők egyezése; a *val-* és *lesz* igék a többi rokon nyelvekben; votják *-ni* = m. *-ni*. — A magyar nyelvnek a törökhöz való viszonyát is érinti. Összeveti grammatikai szerkezetüket s különbözőknek találja, az egyező szókinccset helyesen kölcsönvételtől eredettnek magyarázza. GYARMATHY a magyar szót sokszor elferdíti és valószínűleg más nyelvűeket is.

RÉVAI a maga lábán járt. Ismerte a segédkönyveket, de csak a finn, lapp, észet nyelvre vonatkozókat. Neki sincs még fogalma a hangváltozások rendszerességéről. Ő is pusztán a rokon hang-

zásra alapítja az egyezést. Helyesek a tőle való egyeztetések közül: *leg-, igyekez-, tevő, töltetem*; finn *-ne concess.* és m. fölt. *-ne* (v. ö. NyK. 15: 278—284.).

A kutatás folytatása megakadt. HORVÁT ISTVÁN és követői, mint tudjuk, más nyomokon indultak. SZABÓ JÓZSEF, NAGY JÁNOS, FEJES JÁNOS, ÉDES JÁNOS, KERESZTÉNY JÓZSEF, BLOCH MÓR a magyar nyelvet a héberből származtatják. — Ezalatt a külföldön SCHOTT VILMOS, KELLGRÉN, CASTRÉN mind jobban kifejtik az ural-altaji nyelvek összetartozását. REGULY utazik (1839—46) a finnek, lappok, észtek, vogulok, osztyákok, cseremiszek, mordvinok, csuvasok, szamojédok közt. — Csak KÁLLAY FERENCZ foglalkozott Finn-magyar nyelv című munkájában (1844) a magyar nyelv északi rokonságával. — 1851 jan. 18-ikán új életre kelt a tudomány, mikor HUNFALVY PÁL az Akadémiában megkezdte «Tájékozás a magyar nyelvtudományban» cz. fölolvadásainak sorozatát. Ő kezdte nálunk az összehasonlító módszert megalapítani azokban az értekezésekben, melyek először az Akad. Értesítőben, az Új Magyar Muzeumban és 1856-tól fogva a tőle megindított Magyar Nyelvészet cz. folyóiratban s a Vogul föld és népben (1864-ben) jelentek meg. (Külföldön eközben a szanszkrit s az indogermán összehasonlító nyelvészet virágzott föl: BOPP, SCHLEGEL stb.) Sok tévedés után (pl. HUNFALVY szerint a magyar nyelvnek középállása finn és török közt) a rokon nyelvek, a nyelvtörténet, az idegen elemek alaposabb megismerésével biztosabb mozgásra, helyes módszerre tettek szert. Hatása volt BOLLER bécsi egyetemi tanárnak is. A magyar szavakat, nyelvi jelenségeket a finnugor nyelvek alapján magyarázták. BUDENZ JÓZSEF a NyK.-ben (VI—VII. k.) kiadta «A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések»-et.

Megkezdődött az idegen elemek tüzetes kimutatása is. Ilyenekről már régebben is esett egy-két szó. Így MOLNÁR A. azt mondja: «Cum Europaeis nullam cognitionem habere hanc nostram certum est, si excipias quaedam vocabula Sclavinica rerum in Pan- nonia repertarum, quae et ipsa magnam partem sunt immutata.»

GELEJI KATONA ISTVÁN szerint: «A magyar nyelv noha kiváltképpen való és a több nyelvektől különböző tulajdonságú és eredetű, mind azáltal a zsidóból, görögből, németből, tótból etc. sok szók ögyeledtek közéje.» Helyesek mellett helytelen egyeztetéseket is említ. A latinból magyarázza: *répa à rapa, kémény à*

caminus, palást à pallium stb. «hogy a német és tót szókat elő ne számláljam. A füveknek, virágoknak neveik is inkább mind görögből s deákból vétettenek. Valamelyek két consonanson kezdetnek, inkább mind idegen szók. Mint: *spék, spitz; préda, próba* stb.»

KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY Hung. illustrata-jában szintén megemlíti, hogy a szomszéd nemzetek nyelvéből: a németből, szláv-ból és latinból szókat vettünk át, de csak csekély számmal. — Tsérsi: «*Multæ . . . voces Europæorum apud Hungaros inveniuntur.*» «*Vox apud Hungaros duas in initio habens consonam est peregrina, ut: Prédikátor, trombita, prókátor, strázsa, tréfa, spék etc.* Talibus vocibus usi Hungari, vocales aliquas solent consonæ priori vel præponere, ut: *Oskola* v. *iskola = schola; István = Stephanus, istálló = stabulum, asztal à stol* sclavonico. Sic: *keresztyén, keresztség, keresztelni a christianus, christianitas, christianizare.*» «*Nomina quarundam septimanæ feriarum sunt sclavonica. Vt: szereda a streda; tsötörtök a tsvártok, péntek a pietok etc.*» — Kalmár Prodr.: «*kalmár* (olim *karmár, karámer*), item *pintér* germanica sunt; a *kramer, binder; kulcsár* uero slauonicum, a *klu-csár*. Szándékozott etym. szótárt írni: «in eodem lexico etymologico, habebimus rationem vocabulorum quæ a Germanis, Ruthenis et Slavis adceperimus». — Német, török, perzsa, héber eredetű szókat is emleget, pl. perzsa: *száz* a persis mutuatum, olim *szád; ezer* a persico *hezár*. — Idegen szavak hangoztatása előfordul SAJNOVICS-nál, a Debr. Grammatikában, BEREGSZÁSZI-nál, GYARMATHY-nál, általában jobb nyelvtaníróinknál. A Debreczeni Grammatika összeállít «más idegen nemzetek szavaival egyező magyar szókat»: 1. zsidóhoz hasonlók (57 szó); 2. török, perzsa, arabs és más idegen szókhoz hasonlók (68 szó), köztük 46 török, 8 perzsa, a többi más (arab, malabár, egyiptomi, algiri, kamesatkai; a finn és a török egyeztetésekből kb. 30 ma is megállhat; 3. görög szókhoz hasonlók (60 szó), 4. deák szókhoz hasonlók (151 szó, ebből legfeljebb 18—19 állhat meg); 5. német szókhoz hasonlók (180 szó, ebből 95 megáll); 6. franczia szókhoz hasonlók (53 szó); 7. tót szókhoz hasonlók (168 szó, ebből kb. 140 megállhat, persze más szláv nyelvből került).

A magyar nyelv idegen elemeinek kimutatásában mindezek épp oly módszertelenül jártak el, mint a hogy egyéb etymologiai

és nyelvhasználati kísérleteknél láttuk. Összeállításukat a pusztán külső hangzásbeli hasonlatokra alapítják, itt is sokszor a legképtelenebb hangátalakulásokat engedik meg és számtalan eredeti szót, melyet sohasem vehettünk kölcsön, vetnek össze idegennel. Amellett nem tudják megtalálni azt a nyelvet, azt a közvetítő forrást, a melyből az illető átjött szót kaptuk. Ha azt mondják, hogy ez a szó a szlávban is megvan, idéznek orosz, lengyel, cseh, tót stb. alakokat, csak éppen abból a szláv nyelvből nem, a melyből vehettük. Fölteszik, hogy szókat francziából, görögből is vettünk át, holott ezekkel a népekkel és nyelvükkel sohasem voltunk közvetlen érintkezésben. A legelső ilyen összeállításokban tehát nem volt kritika, nem volt módszer. De volt aztán még valami, a mi az idegen elemek határozott kimutatását megnehezítette, s ez a nemzeti hiúság okozta nehezteléstől való félelem. Félték ugyanis a szemrehányástól, hogy hazafiatlanul cselekesznek, mikor eredetieknek tartott szókat idegenből kerülteknek mutatnak ki; azért a kik első ízben mutatnak ki nagy számmal idegenből, különösen szlávból vett szókat, csak azt mondják róluk, hogy hasonlók, és az olvasóra bízzák annak eldöntését, mi vettük-e e szókat másoktól vagy mások mi tőlünk.

Ez a most vázolt eljárás jellemzi különösen a Debr. Grammatikát s BEREGSZÁSZI és GYARMATHY SÁMUEL erre vonatkozó kimutatásait. BEREGSZÁSZI *Über die Ähnlichkeit* stb. cz. művében kimondja, hogy a magyar nyelv egy európai nyelvvel sem rokon,*) s a mi benne a latinnal, francziával, némettel, albánnal, románal, oláhval, szlávval stb. egyezik, azt a nyelvek kölcsönös hatásából kell magyarázni. De ha azért egyeznek, nem biztos, hogy a magyar az átvevő fél. Pl. 197 a magyarhoz hasonló cseh (közte a végén 21 orosz) szót sorol föl s végül megjegyzi: «Manche der hier verglichenen Wörter sind keine ächte Böhmische oder Slavische Wörter, und eben deswegen kommen solche, ausser dem Magyarischen, auch in andern Sprachen vor.» (Ezekről, úgy látszik, megengedi, hogy a magyarban idegenek; de:) «Ob die übrigen aber die Magyarn von Slaven, oder umgekehrt, die Slaven

*) «Unrichtig ist es, was BOCHART (Phaleg et Chanaan Libro I. Cap. 15.) in Ansehung der Magyarischen Sprache behauptet, als wäre sie, die Magyarische Sprache, aus der Slavischen entstanden» stb.

von Magyarn entlehnt haben, ist eine Frage, die sich schwerlich beantworten lässt. Wer übrigens behaupten wollte, dass blos die Magyarn Wörter von Slaven und andern Nationen, und diese hingegen keine von den Magyarn geborgt haben, der würde sehr irren, und seine Ungewandtheit in Sprachen verrathen.» (154. l.)— A 187 magyarhoz hasonló német szó fölsorolása után pedig megjegyzi: «Wer siehet nicht, dass es nicht alle ächt-deutsche, sondern aus dem Lateinischen, Französischen, Slavischen, ja sogar Magyarischen entlehnte Wörter sind? Das Wort z. B. *Buche, Erbse, Linse, Zapf, Lein, Speiche, Loch, Scherbe, Nacken, Lärm, Stube, Heerde, Garten, Zitze, Kutsche, Runzel, Lauge, braun* etc. sind eher, wie mir dünkt, aus den Magyarischen *bükk, borsó, lencse, csap, len, pök, lik* oder *lyuk, cserép, nyak, lárma, szoba, csorda, kert* oder *garád, csecs, kocsi, ráncz, lug, barna* etc. als umgekehrt, entstanden» (157. l.). Ez a föltevés épp úgy nem igaz mint az előbbi, sem a magyar nem vette a fölsorolt szavakat a németből, sem megfordítva. Elég az hozzá, hogy ekkor még hiányzott minden kritérium, a melyeknek alapján biztosan meg tudták volna jelölni, különösen hogy melyik az a nyelv, a mely átadó felként szerepelt. A szláv nyelvek képviselőjeként BEREGSZÁSZINÁL pl. a cseh szerepel, a Debr. Grammatikában a tót, GYARMATHY Affinitasában orosz, szerb, cseh, lengyel, holott a szerb (déli szlávtság) kivételével, a többiből alig egy-két szó került nyelvünkbe közvetlenül. Általában azonban a szlávnak állított szók legnagyobb részét meglehetősen helyesen állították össze.

Persze, ezek között is van sok lehetetlen: Debr. Gram.: *filegória*: tót *prikrewa*; *remek*: *remeslo*; *zománcz*: t. *zomaziti*. — BEREGSZÁSZI: *hon* = m. *hód* (ein joch feldes), *worba ackerbau* = (vielleicht davon) *urbariom*, *arch* ein bogen = *árkus*, *pentle stirnband* = *pintli*, *chmel hopfen* = *komló*, *bol* schmerz, kummer = *baj*, orosz *bereg* = *part*, or. *kol* = *karó*, cseh *kord* = *kard*, or. *kit* = *czet-hal*, or. *blag* = *boldog*. Eredeti m. szók szlávval egyeztetve: Debr. Gram.: *avat*: tót *awoud*, *ovod*; *gyenge*: t. *tenky*; *lop*: t. *loup*; *ólom*: t. *olowo*; *mér*: t. *mér-im*; *szomorú*: t. *zarmutek*; *szó*: t. *szłowó*; *tag-adom*: t. *tag-im*. — BEREGSZÁSZI: *prach* = *por*; *kočar* = *kocsi*, *kolo* = *kerek*; *vřadník, vředník* = *uradlnok* (?), *vro-syn* = *ur-fi*, *kow metall* = *kő*, *ersz-kő*, *olow* = *ólom*, *ón*; *púl* = *fél*; or. *osen* = *ősz* (herbst), or. *mera* = *mérő*, or. *zeleno* = *zöld*, or. *ty* = *te*, or. *my* = *mi*. — A Debr. Gr. német egyeztetései-

ből helytelenek: *arat*: *ernte*, *csuklani*: *schlucken*; *csiga*: *ziehen*; *eszem*: *essen*; *komor*: *kummer*; *lyuk*: *loch*; *tüstént*: *geschwind*; *üröm*: *wermuth*. — A BEREGSZÁSZI 187 németjéből legfeljebb 110 állhat meg. A többi közt ilyen képtelen összeállítások vannak: *latscher* = *latsuha*, *lassú*; *mühe* = *mü*; *speichen* (?), = *pökni*; *haus* = *ház*; *loch* = *lyuk*; *lauschen* = *lesni*; *nacken* = *nyak*; *müchsen* (?) = *mocczanni*; *kies* = *kövecs*; *laub* = *levél*; *garten* = *kert*; *ahle* = *ár*; *wählen* = *választani*; *stock* = *tőke*; *beere* = *eper*; *ich esse* = *eszem*; *herr* = *úr*; *schürgen* = *sürgetni*. — A 184 latin hasonlat közül legfeljebb 65 áll meg, a többi más nyelvből való v. eredeti. A *püspök*-öt a latin *episcopus*-ból, az *érsek*-et a lat. *archiepiscopus*-ból, az *eretnek*-et a lat. *haereticus*-ból, a *zsoltár*-t a lat. *psalterium*-ból, a *pünköst*-öt a lat. *pentecoste*-ből, a *karácsony*-t a lat. *incarnatio*-ból, a *kereszt*-et a lat. *crux*-ból magyarázza, stb. Igaz, hogy ezeknek s a többinek a latin az alapja, de mi nem innen kaptuk egyenesen, hanem a szláváságból. — Eredeti, de latinnal összevetett szók: *lapu* = *lappa*; *csillag* = *stella*; *dús* = *dis*; *kerek* = *circus*; *karika* = *circulus*; *rekett* = *raucus*; *gyűrű* (török ered.) = *gyrus*; *öblíteni* = *obluere*; *tőke*, *tönkő* = *truncus*; *vigyázó* = *vigil*, *vigyázni* = *vigilare*; *arany* (finnugor-kori átvétel a perzsából) = *aurum*; *marni* = *mordere*; *szörbölni* = *sorbere*; *csonka* = *manca*; *fúrni* = *forare*; *ki* = *quis*, *qui*; *bot* = *pedum*. — A francziával is vet össze 74 szót, a göröggel is nyolcat, az albánnal is 60-at, a balkáni románnal (?) is 51-et, az oláhval is 62-t, de a felsoroltak közül egy sem jutott az illető nyelvekből közvetlenül a magyarba, sok pedig nem is idegen, hanem ősi magyar szó. BEREGSZÁSZI azonkívül felsorol magyarral egyező perzsa és török szókat, de ezeket már nem kölcsönhatásból, hanem ősi rokonságból magyarázza.

Arra nézve, hogy mi vettük-e át más nyelvekből a felsorolt hasonló szókat, vagy mások mi tőlünk, a következő, a Debr. Grammatikának korához képest meglepően helyes útbaigazításai vannak:

«1. A melly dolog a régi Scitháknál nem volt, annak a neve sem volt, és így sok efféle Neveket bizonyosonn másoktól vettek, kiknél azt a dolgot találták, mikor kijöttek, és más Nemzetekkel öszveelegyedtek. Már ha az ilyen dolognak neve, más Nemzeteknél való, és azont jelentő nevével megegyez a hangra nézve: jele: hogy nem ősi szónk. Illyenek: Püspök, Sinat, Karabély, Paputs, Csemelyet, Bordély, Kotsi, Almárium, 's a t. Külömbenn: sok, Scithiámann nem lévő dolgoknak is tsak ugyan adtunk igaz Magyar nevet is, minekutánna azokat megesmértük. 2. Az eredeti vagy Gyökér Szó nálunk egy szótagból áll;

és ha hosszabb: abbann lévő minden Szótagok, meg annyi Tóldalékok vagy Végezetek, mellyek a Gyökérhez a Származtatás szokott regulái szerint járultak. Ha azért valamely oda feljebb előadott Szónak, vagy az első Szótagja nálunk semmit se teszen, vagy pedig, ha a régi értelme elveszett volna is, (melly megesik gyakrann) de más élő szavaink attól nem jönnek; ha továbbá a melly szók oda feljebb előadódtak, nem a Grammatikábann előszámláltt szokott Végezetekkel formálódnak a Gyökértől, az ilyen szók is gyanúsok lehetnek idegen vóltokról. p. o. Ebbenn: *Matólla, tarisznya, Esperest, nyoszolya* ezek a gyökerek vólnának: *Mat, tar, Es, nyosz,* de semmit se tesznek; más szavaink tőlök nem jönnek, és a hozzájuk rakatott szótagok sem szokott Végezetek, p. o. ebbenn: *Matólla*, az *ól* és *la*; ebben *tarisznya*, az *isz* és *nya*; ebben: *Esperest* a *per* és az *est* 's a t. Ezek hát idegen szók. — 3. Ha valamely feljebb előadott és miénkhez hasonló idegen Szónak első Szótagjából, melly a Gyökér, más Szók is jönnek azonn az idegen Nyelvenn, úgy azt a szót mi vettük mástól, p. o. *Lajtorja*, ebből vétetett: *Leiter*, mert a Németbenn ezen törzsökből *Leit* több szók is származtak. Ilyen ez is: *capio*, mellyből lett *kapom*, *Philomela* mellyből lett *Fülemile*, *Polire*, Pallérozni, 's a t. Ellenben — 4. Kérdés lehet az ollyan Szókról, mi vettüké másoktól, vagy mások mi tőlünk, a mellyeknek valóságos Magyar Gyökere vagyon, és abból más igaz Magyar-Szók is jönnek a szokott Végezetekkel? p. o. *Kováts*, Magyarúl is, Tótúl is így vagyon. Ugyde ebből: *Koh* vagy *kov*, jönnek igaz Magyar Szók: *kohol, kova, korom*. Az *áts* is ebben: *Kováts* igaz Magyar Végezet; és így *Kováts* eredeti Magyar Szó. Ilyen: *Vezér, Buzogány, akaszt, választ, csákány*, 's a t. — 5. A melly miénkhez hasonlító idegen Szó, nem tsak magábann az Anya Nyelvbenn megvagyon, hanem annak az ágazataibann is; attól jött a mienk, melly ahhoz hasonlít; nem pedig az a miénkéből. És így ha az ilyen Szó, nem tsak a Tótbann, hanem a Cseh-benn, Ráczbann, Lengyelbenn, nem tsak a Deák-bann, hanem a Fran-tziábann, Olaszbann, Oláh-bann 's a t. feltaláltatik: az valóságos idegen Szó. Ilyenek: *Drága, Káptalan, Puszpáng, Keresztyén* 's a t. — 6. Mivel a Sógoros Magábannhangzók regulája szerint, mi nálunk, egy szó-bann, vagy tsak kemény Magokbannhangzók vagynak úgymint: *a, o, u*, vagy tsak gyengék, úgymint *e, ö, ü*, ha tehát valamely Szónkbann két-féle Magábannhangzó is vagyon; hihető, hogy az, idegen Szó; p. o. *Esztrenga, Deák, Czékla, bokréta, Rostély, korhely, Tuczet, Téгла, Fertály*, 's a t. — 7. A melly Szó-bann, elől, két Mássalhangzó: (Consonans) áll, vagy közepénn három is; az, idegen Szó, p. o. *Plajbász, Plebános, Szkófiom, Lajstrom, Pletyka, Ostrom, Anslóg, Forspont, Pribék, Spék, Sróf, Prókátor*, 's a t. — 8. Az eddig mondottakra hallgatván, úgy

vélekedhetni, hogy a feljebb előadottakon kívül még sokkal több szavaink is lehetnek idegenek, ha szintén azokról nem tudhatnánk is, mitsoda nyelvből jöttek? Illyenek: *Mókus, Korpa, Nadrag, Hernyó, Kárpit, Tzimbora, Madár, Jámbor, Bolond, Komondor, Disznó, Tolvaj, Bóldog, Paréj, Tsupor, Heveder, Kefe, Harrang, Bádog, Kutsma, Párta, Hinár, Komló,* 's a t. — 9. A melly szavainkhoz hasonlók, nem csak egy idegen Anya Nyelvben találtak, millyen Anya Nyelv a 'Sidó, a Görög, a Tót, a Német, hanem egynél több Anya Nyelvben is: az olyan Szókról hihető, hogy egyikünk sem vette a másiktól, hanem mindnyájann vettük egy régi és mindnyájunkkal közös anyai Nyelvből. Illyenek: 'sák, kád, 's a t.»

Azonban ha nagyjában helyesek is ezek a fölállított kritériumok, a gyakorlatban annál gyarlóbb az alkalmazásuk. Csak a fenti szabályok megvilágítására idézett néhány helytelen példán akarom ezt bemutatni. A magyar *kap* igét a latin *capio*-ból származtatja, csak azért, mert a latin *cap*-től több szó is származik. Nem veszi észre, hogy a magyar *kap* is sok szónak szolgálhat alapul és hogy hasonló hangzású és rokon értelmű szók véletlenül is találkozhatnak a legkülömbözőbb nyelvekben. Viszont a szláv eredetű *kovács*-ot magyar szónak, az *áts* végzetet magyar képzőnek tartja és a *kohol, kova, korom* szókkal közös *kov, koh* gyökérből eredetteknek tartja. Nem tudhatta akkor még, hogy a *kohol* német, a *korom* török eredetű, a *kova* pedig, ha eredeti is, de a *kovács*sal semmikép sem függ össze. Szintígy nem eredeti a *buzogány*, mert a *buz, buzog* igéből nem származtatható, annál kevésbé a *csákány*, ha van is *ány* képző nyelvünkben (ez mindentől szláv). — A valóságos összeállítások még gyarlóbbak.

GYARMATHY SÁMUEL két munkában is foglalkozott a magyar nyelv idegen elemeivel, az Affinitásban és egy másik, teljesen e kérdéssel foglalkozó önálló műben, melynek latin és magyar czíme: «Vocabularium in quo plurima Hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy. Bécs, 1816. Szótár, melyben sok magyar szókhöz hasonló hangú idegen nyelvbéli szókat rendbe szedett GYARMATHY SÁMUEL, orvos-doctor és a göttingai tudós társaság tagja Bécsben, 1816.» Az Affinitásban körülbelül 900 orosz, 450 szerb, 350 cseh és 250 lengyel szót hasonlít össze a magyarral annak a bizonyítására, hogy rengeteg sok szót vettünk át a szlávoktól. Első volt GYARMATHY, a ki

arra utal, hogy szláv végzetek is kerültek nyelvünkbe, mint *-ka*, *-ke*, *-nok*, *-nik*, *-ár*, *-ér* (290. l.). Ugyancsak az Affinitásban GYARMATHY a magyar és török nyelv hasonló szavait is összeállítja. E török (ill. tatárnak mondott) szavak közt számos osztják és szamojéd szó van. 261-et vet össze, de legfeljebb 30 egynehány (37) állhat meg belőle. A külön szótárban körülbelül 5000 szót sorol föl, már nem külön nyelvek szerint csoportosítja, hanem folyó abc-rendben hasonlítja az egyes szavakat végig a különböző nyelvek szavaival. GYARMATHY-nak is elég helyes nézetei vannak a magyar nyelv idegen elemeiről. Történeti érintkezésből magyarázza, bár az érintkezés mikéntjére nézve tévedésben van. «Sok Tatár és Török szók» azért vannak «nyelvünkben, mert nagy atyáink ezekkel Ázsiában egy vidékben laktanak». Gazdasághoz tartozó dolgok: *barázza*, *gazda*, *borona*, *tsoroszllya*, *kasza* stb. szláv népektől kerültek, mert ezek közül érintkeztünk szerinte először az oroszokkal a beköltözés előtt Kiovidékén, aztán Pannoniába jutván a tótokkal, morvákkal, csehekkal, rácokkal. Azután járkáltunk a németek, francziák és olaszok közé, kik apránként maguk is közénk szivárogtak. Ezekről tanultuk a módit s mindazokat az új luksuszra tartozó dolgokat, melyekre azelőtt semmi szükségünk sem volt, valamint a mesterségekre és tudományokra tartozó számtalan szót: *materia*, *tafota*, *atlasz*, *batiszt*, *kanavász*, *óra*, *pallér*, *klavir*, *orgona*, *kartáts*, *gránát* stb. Vettünk sok szót az oláhoktól s azok mi tőlünk. Szintigy nemesak mi vettünk át szókat a németektől, hanem ők is eleget mi tőlünk. «Illyen sok tserebere között», mondja GYARMATHY, «hát nem tsuda, hogy más nyelvekben is sok magyar hangzatú s jelentésű szókat találunk». Erre az utóbbi körülményre támaszkodva, GYARMATHY nem is igyekszik azon, hogy megjelölje, meghatározza, megítélje, mely szók csakugyan idegenek nyelvünkben, hanem ennek megítélését az olvasóra bizza, «szemeljék ki» ők, «melyeket vettünk mi tőlök, s mellyeket ők mi tőlünk».

A hasonló hangzású szók összeállításánál GYARMATHY nagyobb felületességgel jár el, mint a Debr. Gr. v. BERECSZÁSZI. Nem is tudjuk sok szónál hamarosan elgondolni, hogy nézhesse őket csak hasonló hangzásúaknak is, mikor a magyar *aranyt* a tat. *alltin*, a m. *ezüstöt* a tat. *kumis*, *gömüs*, a m. *bocskort*, *bakancsot* a tat. *basmak*-kal, az *ég*-et a tat. *tengri*-vel, *aczell*-t a tat.

chatin-nal, a *gyolcs*-ot *kenőir*-rel stb. veti össz.. Hasonló számos szláv, német, latin stb. szóval való összevetése is: *álgyu*: szl. *delo*; *apolni* = lat. *amplecti*; *apród*: lat. *apparitor*; *bácsi*, *bátya*: szl. *brat*; *bokor*: szl. *krov* stb. Amellett képtelen jelentésváltozásokat is vesz föl; pl. *bugyog*: ol. *bugiare* «hazudni»; *bűn* és illir *bűna* *sestitutio*; *dermedni* és görög *derma* bőr; *gyalu* és dalm. *gyela* pinus stb. Ugyanaz az elv mint az Affinitas-ban a finnugor hasonló hangzású szavaknál. Föltételezi, hogy valamikor közös jelentésűek voltak s a mai különbözők ebből ágaztak szét.

Az idegen elemek kimutatása terén már nagyobb haladást jelez LESCHKA ISTVÁN *Elenchus vocabulorum Europæorum cum primis Slavicorum Magyarici usus, id est quæ Magyarici Asiatici, cum in Pannoniam venissent, linguam suam exculturi, a gentibus Europæis assumserunt, sui que usus fecerunt* etc. Buda, 1825. Ez a munka egy évvel előbb volt sajtó alá készen mint GYARMATHYÉ, t. i. 1815-ben, ugyanakkor a censor kezén is keresztülment, de csak a szerző halála után 1825-ben jelent meg fia kiadásában. 271 lapon összesen 2135 szót igyekszik idegennek kimutatni. Ezek között is igen sok a tulajdonnév és meglehetősen számú olyan szó, melyet a magyarságnak igen kis vidéke sajátíthatott el a szomszédos idegen nyelvből s ezek mint nem közkeletűek szintén nem igen jöhetnek számba. Ilyen tulajdonnevek: *Afrodita*, *baléna*, *Baldrian*, *Káspium tenger*, *kazuár*, *strucz* stb.; *bakarics* = lat. *bacharis* fekete peczércze fű; *ballás* = *balasus*, a német *Ballas*-ból, egy kő neve; *bibula* szítató papiros = *charta bibula*; *bolonyik* mocsári petrezselyem = szl. *bolotnyik* (?); *buplár* mezei paszternák = lat.-gör. *bupleuron*; *galles* = szl. *galleš* gubacs; *ispót* ásó = ném. *spate* stb. — Első sorban szlávból kerültek, de aztán német, latin és görög eredetűeket tárgyal. Nála is találunk természetesen sok helytelen összeállítást, 200-nál több olyan szót, mely a magyar nyelv ősi tulajdona v. a mely már magyar továbbképzés és nem esik az idegen hatás rovása alá, pl. *apad*, *apály*, *ásít*, *karcu*, *mardos*, *ragyog*, *eper* stb. — *kaszás*, *bemázol*, *elpalástol* stb. Sok szót, melyet a törökből vetünk, szintén szlávból származtat; pl. *árpa*, *diznó*, *harang* (mong.). *koboz*, *komló*, *kóró*, *tiló* stb. A hol ilyen tévedésekbe nem esik, ott egybeállításai nagyobb részt ma is megállják a helyüket s munkájának egyik érdeme, hogy pontosan igyekszik megállapítani,

melyik az a nyelv, a melyből a kérdéses szóalakot vettük és itt-ott hangtani magyarázatokat is csatol, hogy az eltérő v. szabályos hangalakulást érthetővé tegye. Elemzi különösen a szláv szókat, s ha ma rövidült alakban található a magyarnak megfelelő szó, idézi a régibb szláv alakot, melyből a magyar szó kerülhetett. Pl. a magyar *abroncs* ma az összes szláv nyelvekben, a lengyelt kivéve, *obruč* alakban fordul elő, csak a lengyelben van nasalissal *obrzenč* alakban. Ennek alapján LESCHKA tehát régi szláv (v. mint ő nevezi szarmata) *obronč* alakot tesz föl, mely a magyar szónak eredetije. A kutatás azóta igazolta is ezt az alakot az ó-szlovén nyelvből, a honnan a mi szláv szavaink legnagyobb része került. LESCHKA ezt még nem ismerte. — Összeállításainak legalább is fele okoskodásával együtt ma is megállhat.

LESCHKÁHOZ képezt megint nagy hanyatlást mutat DAN-KOVCSZKY GERGELY «Magyaricæ linguæ lexicon critico-etymologicum» 1833-tól 1838-ig megjelent munkája, melyben ki akarja mutatni, mely szók azok, melyeket a magyarok kaukázusi hajdani dialektusukból megőriztek és melyeket vettek szlávoktól, azaz csehektől, krajnaiaktól, horvátoktól, illirektől, lengyelektől, oroszoktól, szerbektől, tótoktól, vendektől, oláhoktól, továbbá görögöktől, latinoktól, olaszoktól, németektől stb. és munkájának végső eredménye ez: A magyar nyelvben magyar tőszó van: 962, szláv 1898, görög 701, görög-szláv 188, tehát görög összesen 889; latin gyökérszó van nyelvünkben 334, német 288, olasz 268, francia 25, héber 4, tehát 962 eredeti magyar gyökérszóval szemben 3706 idegen. A mellett a teljesen kritikátlan módszer mellett, melyet DAN-KOVCSZKY követ, könnyű volt neki erre az eredményre jutni. Épp úgy pusztán külső hangzás után indul s bármily csekély hangbeli egyezést lát a magyar és egy másik nyelv szava között, rögtön egybeveti. De a mellett a kritikátlan eljárás mellett, úgy látszik, már rosszakarat is vezet. Ő nem hasonlóságot hirdet mint a Debr. Grammatika, BEREGSZÁSZI, GYARMATHY, hanem azt, hogy akármilyen nyelvben van ez a hasonlat, mindig a magyar az átvevő fél. Nem törődik vele, érintkeztünk-e avval a nyelvvel vagy sem, lehetséges-e, hogy onnan csak egy szó is juthatott hozzánk; nem kutatja, hogy nincs-e ennek v. annak a szónak magából a magyarból is teljesen kimagyarázható származása, családja s nem veszi tekintetbe azt a lehetőséget, hogy különösen a velünk

szomszédos népek számos szót mi tőlünk is vehettek át. — A fentiek megvilágítására az *a* betű alatt közlött szókból idézek példákat. Csupán a hasonló hangzásra támaszkodva az eredeti magyar *adós*-t az illyr *odužan*, az *ágyu*-t a cs. t. *đelo*, az *ám*-ot a szerb *ama*-val, az *ámít* igét a cseh-tót *omitá*, az *annyi*-t az ill. *onyi*, az *apad* igét a cs.-t. *opadat*, az *árt* szót a cs.-t. *hurtoval*, az *aszni* szót a szerb *osziszanie*, az *átok*-ot a cs.-t. *útok*, az *avétt*-at a lengy. *vietchi*-vel hasonlítja össze, mind a mellett hogy a legtöbb sem alakra, se jelentésre nézve nem egyezik. Az *ad-ni* a görög *δοῦναι*, szl. *dat*, az *ág* gör. *ἀκη*, *áld* gör. *ἄλδεω*, *ἄλδημι*, *alitt* = *alélt* gör. *ἄταλος*, *ár* pretium gör. *ἀραβίων*, *atya* gör. *ἄττα*, *ájtatos* gör. *ἀγιώτατος*, *alkú* gör. *ἀλλαγή*, *andalog* gör. *ἐνθεολογεῖν*, *apró* gör. *ἄβρος*, *arány* gör. *ὄριον*, *avas* gör. *αἶος*, *avik* gör. *αῶ*; *árva* gör. *ὄρφανός*, olasz *orfano*, *ács* ol. *asce*, lat. *ascia* = zimmermannsaxt, *ásít* lat. *oscitare*, *arat* ném. *ärndten*, *arndten* szavakkal kerül össze. Mindezek lehetetlen összeállítások. — A körülöttünk levő szláv népek és a románság százados érintkezésük alkalmával számos szót vettek át tőlünk. A sok száz ilyen közül, melyet DANKOVSKY művében találhatunk, csak néhányat sorolok föl. Az *áld* a déli szlávba *áldovati*, a *biró* a szerbbe *birov*, a horvátba *bíro*, az oláhba *birau*, a *bosszú* az illyrbe *buszia*, *Erdély* az illyrbe *Erdély*, az oláhba *Ardély*, a *falat* a déli szlávba *falat*, a *féle* (két-féle stb.) az illyrbe és oláhba *féla*, *féle* (art, gattung jelentésben), a *hajlék* a tótba *hajlok*, a *hordó* az illyrbe *hordóv*, a szerbbe *ardóv*, a *hurka* a tótba *hurka*, a *készkenő* a vendbe *készkene*, a *koldus* az illyrbe *kolduš*, a *szabó* az oláhba és déli szlávba *szabóu* alakban ment át stb. Ezek a legvilágosabban magyar szavak, de DANKOVSKY azért a szláv és oláh nyelvekből eredtetí, s nem jutott eszébe, hogy ezek is vehették tőlünk.

DANKOVSKY munkája nagy szorgalommal készült, de tudományos eredménye és értéke éppen a feltüntetett nagy hibáknál fogva majdnem semmis. Mint adatgyűjteményt azonban kellő kritikával még ma is nagy haszonnal forgathatjuk mindannyiszor, valahányszor nyelvünkbe más nyelvekből vagy a magyarból más nyelvekbe átment szók kimutatásával akarunk foglalkozni.

A magyar nyelv idegen elemeinek kimutatása akkor kezdett rendesebb kerékvágásba jutni, mikor a nyelvtudomány nagy haladásával külön kezdték az egyes nyelvcsoportokat vizsgálni, me-

lyekből hozzánk idegen elemek kerülhettek. Legelőször a nyelvünkbe került szláv elemek találtak hivatott kutatókra. Külföldi tudós adta meg e tekintetben a biztosabb irányt. 1867-ben jelent meg a bécsi Akadémia Denkschriften-jeinek XV. kötetében MIKLOSICH FERENCZnek «Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen» cz. műve, melyben azokat a szókat állítja össze, melyek az egyes szláv nyelvekbe részint a németből, részint a latinból és románból, részint a görögből, részint a magyarból és törökből kerültek. Ezt a munkát, illetőleg e munkának magyar-szláv egyezéseit bírálja BUDENZ JÓZSEF a NyK. VI. kötetében, és ő az első, a ki kritikailag vizsgálja azokat az ismertető jeleket, melyeknek alapján megítélhetjük, mi tőlünk vette-e át az illető szláv nyelv az illető szót vagy mi valamelyik szláv vagy más nyelvből. 163 ilyen MIKLOSICHnál található szót taglal. Ugyancsak BUDENZ volt az, a ki már előbb a NyK. III. kötetében az újabb török elemeknek közvetítőjéül a déli szláv nyelveket, nevezetesen a szerbet jelöli meg; a *czizmadia* szót fejtegetve kimutatja, hogy ez a déli szlávság (a szerb) közvetítésével jutott hozzánk, a hová ismét a törökből (*czimezi*) került. «Ugyanis a szerb nyelv, mely általában sokkal több szót kapott a töröktől, mint a magyar, ilyen *zi*-félékét átvevén, hátul megtoldotta *a*-val (*dzia*) nyilván csak őt [a szerbet] és nem a magyart illető hangtani okból: mert egyéb idegen *i* végű szót is megtold *a*-val, pl. a török *jabanli*-ből lesz *jabanlia* idegen, *spahi*-ből *spaiia* . . . a magyarból vett *kocsi* lesz *kocia*.» Ilyenek még *satdzia* órás (t. *saatzi*), *pendzerdzia* ablakos (t. *penzerezi*) stb. «Most tehát világos, hogy a magyar *csizmazia* csak a török *czimezi*-nek szerb (déli szláv) közvetítéssel történt átvétele, s látjuk, honnét van a magyar szó végén az *a*.» Hasonló kritikai okok alapján magyarázza déli szláv eredetűeknek a mi *haramia*, *delia* v. *dalia* szavainkat is (t. *harami*, *deli*).

MIKLOSICH FERENCZ, a szláv nyelvészetnek e kitünő művelője adta ki 1871-ben (Bécsben) «Die slavischen Elemente im Magyarischen» című művét, melyben megrostálva az előzőknek, nevezetesen Faustus Verantius, Debr. Gr., BEREGSZÁSZI, GYARMATHY, LESCHKA, DANKOVSZKY összeállításait és saját kutatása alapján ezeknek adatait újakkal szaporítva, olyan munkát adott, mely a magyar nyelvbe került szláv elemeknek fejtegetésénél ma is az egyedüli, nagyjában megbízható kútforrás. Összesen 956 szót vet

egybe. Mikor kiemeljük MIKLOSICH érdemét e kérdésben, az addigi munkálatok adatainak gondos megválogatásán kívül, különösen azt, hogy a hol lehetett, bemutatja az ószl. alakot, melyből a magyar szó került, egyszersmind több hibájára is utalunk. Tekintetbe kell vennünk, hogy MIKLOSICH nem nekünk, hanem a szláv nyelvészetnek akart szolgálatot tenni, midőn kimutatta, milyen elemek kerültek a szlávokból más nyelvekbe és viszont a többi nyelvekből a szlávokba. Tekintetbe kell vennünk, hogy MIKLOSICH a magyar nyelvet csak szótárból és nyelvtanból ismerte és éppen azért gyakran meg is tévedt. Több szó magyar jelentésével nem volt tisztában, nem ismerte a magyar nyelvtörténetet és ez okból is vannak hibás összeállításai (*zászló, poroszló: zaslona, prusati*). Az itt dült betűvel nyomtatott szót MIKLOSICH LESCHKÁBÓL vette kritika nélkül). Olyan szavakat is szlávokból magyaráz, melyek csak a legújabb időben keletkeztek és a nyelvújítás csinálmányai (*balga(tag), lakoma, várda*). Sokszor magyaráz szlávokból olyan szavakat, melyeknek a magyarban is megvan a maguk világos családfája, rokonsága (*apad* v. ö. *apaszt, apály, aszat*, v. ö. *asz-ik, béles a bél főnévből, ecset: ecs-, esel, kaját: kajál, kajából; kereng: kerül, kerít: mormol: morog, mordul; nódít: nógat, noszogat; rombol: rom-lik, ront; szipóka és szopóka: szúp-, szop-, szököső: ered. szököső; tiló: tilol (török); zsurmóka: zsurol, zsurmol; szlávokból magyaráz ilyen hangutánzókat mint *kovákol, kodácsol*, holott az effélék a különböző nyelvekben egymástól függetlenül is fejlődhetnek. Nem veszi MIKLOSICH számba, hogy sok nála összevetett szó, ha nem is magából a magyarból, de a magyarral rokon nyelvekkel való egybevetésből bizonyul eredetinek: *csecs, gajdol, kutat, lakmár, lér, lom és lomoz, mér, mocsok, ólom, pukkad, puha, rés, szálka, csíp, selyp, sétál, vápa, zár, zsertőlődik*. Az efféle szavak a szláv nyelvekbeliekkel csak véletlenül egyeznek. Ilyen véletlen hangalaki találkozások a legkülönbözőbb nyelvekben lehetségesek.*

Gyakran szlávokból kerültnek mond MIKLOSICH olyan szót, melynek alapszavát igaz, hogy valamelyik szláv nyelvből vettük, de már mi láttuk el magyar továbbképzéssel akkor, mikor az alapszó nyelvünkben már meghonosult. Ilyenek: *gáncsol, kaszál, keresztel, mázol, pusztít*, a *vacsora-csillag* összetétel stb. — Sok szó van MIKLOSICHNÁL, mely nem magyar eredetű ugyan, de hoz-

zánk nem valamely szláv nyelvből, hanem törökből, németből, olaszból került. Egyező szavak, melyek magyarban, szlávban is idegenek és nem lehet eldönteni, hogy egyenesen szlávból jöttek-e vagy valamely más nyelvből: csákány (t. čakán), szl. čekán (mind a kettőből lehet), kocsány (t. kočán, szl. id.), *tányér* (n. taliér), *istáp* (n. stab), LESCHKA a német stab-ból származtatja, *naspolya* (egyform. lehet ol. nespola, szl. nešplja), *malom, molnár* (lehet szl. mlin, mlinar, de ol. molino, mulinaro is). Határozottan török eredetűek azonban: *árok, báj, bélyeg, bicsak, bot, kapocs, kard, komló, kender, korsó, kobak és kupa, néne, sátor, szárcsa, szomak, túró, tűzok, tükör, zsidó*. Határozottan németből került: *abruta* (LESCHKA latinból), *harcz, mester* (L. ném. *meister*), *pántlika, rostély* (L. németből), *rúd, szoba* (L. németből v. szlávból), *torony* (L. nem dönti el, német, szláv-e). — Olasz származásúak: *bojtár, gesztenye* (L. latinból), *csutora*. — Magyarból mentek át az egyes szláv nyelvekbe: *csap* (?), *hiba* (?), *koldus* és *koldul*, *odú, teher* (?), *úr, vizsla*.

Tehát MIKLOSICH a hibáztatott szavak java részét LESCHKA-tól készen vette át és nem bírálta meg kellően. De néha LESCHKA még jobban sejtette a szavak eredetét (v. ö. a német elemeknél).

MIKLOSICH összesen 956 szláv elemet sorol föl a magyarban. Ezek közül több mint száz van olyan, melyekről biztossággal ki lehet mutatni, hogy semmi közük a szlávokhoz. A megmaradt 800-on fölüli szláv szóknak egy jó része olyan, hogy a magyar irodalmi nyelvben ismeretlenek, sőt még igazi tájszavaknak sem tarthatjuk őket, mert csak egy igen kis kör, esetleg egy-két falu népe, mely szlávokkal együtt lakik, érti őket. Ilyenek pl. *beláka, bodács, gagy, izlot, korittó, taráta* (ez utolsó Zalában) stb. Vajjon tekinthetjük-e az efféléket a magyar nyelv igazi elemeinek, mikor még az irodalmilag képzett és a nyelvjárások kincseiben is jártas ember sem ismeri. Ilyen szó pedig 300-on fölül van MIKLOSICH-nál. Ezeket is jórészt LESCHKA és DANKOVSKY gyűjtéseiből vette. A 956 egyezésnek tehát, a mit MIKLOSICH-nál találunk, majdnem felét el kell vetnünk, egyrészt mert nem szlávból kerültek hozzánk, másrészt mert nem igazi elemei nyelvünknek. — MIKLOSICH bírálata: Nyr. X—XII. VÁMBÉRY: «A magyarok eredete», BALASSA Phil. K. IX.

HALÁSZ IGNÁCZ.